

SUBHÎ EDHEM VE LAMARCKİZM ADLI ESERİ

İnan KALAYCIOĞULLARI*

Özet

Evrim sürecinin bilimsel açıklamasını ilk defa Lamarck yapmıştır. Bununla birlikte, gerek yaşadığı dönemde ve gerek ölümünün ardından uzun bir süre bilim çevrelerinde hak ettiği itibarı görememiştir. Osmanlılara evrim literatürünü tanıtan başlıca isimlerden biri olan Subhî Edhem, Lamarck üzerine yayımladığı eserleriyle bir dönem “unutulmuş” bu bilginin hak ettiği değeri vermiş ve onun düşüncelerini geniş kitlelere duyurmaya çalışmıştır. Bu makalenin amacı, Subhî Edhem’in transliterasyonunu yaptığımız *Lamarckizm* adlı eserini tanıtmak ve onun Lamarck’la kurduğu düşünsel bağı gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler: Subhî Edhem, Lamarck, Lamarckizm

Subhi Edhem and His Study of Lamarckism

Abstract

The first scientific explanation of the process of evolution was made by Lamarck. However, unfortunately he couldn't get the credit he deserved among the scientific community for a long time neither in his times nor after his death. Subhî Edhem, one of the major authors who had introduced literature of the evolution to Ottomans, gave the credit for Lamarck, the

* Yrd. Doç. Dr.; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü

forgotten scholar, and he made the attempt to introduce his ideas to large masses by his studies about Lamarck. The aim of this article is to introduce *Lamarckizm* which is written by Subhî Edhem, and to reveal his intellectual bond with Lamarck.

Keywords: Subhî Edhem, Lamarck, Lamarckizm

Evrım düşüncesi Antik Yunan'a kadar götürülebilir. Bununla birlikte bilimsel bir kuram olarak tarih sahnesine çıkması 19. yüzyılda mümkün olabilmiştir. Evrim denilince ilk akla gelen isim *Türlerin Kökeni* (1859) adlı eseriyle Charles Darwin (1809-1882) olmakla birlikte, 19. yüzyılda Fransa'da Jean Baptiste Pierre Antoine Lamarck (1744-1829) ve Etienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772-1844), İngiltere'de Charles Lyell (1797-1875), Joseph Dalton Hooker (1817-1911), Herbert Spencer (1820-1903), Alfred Russel Wallace (1823-1913) ve Thomas Henry Huxley (1825-1895) ve nihayet Almanya'da Ludwig Büchner (1824-1899) ve Ernst Heinrich Haeckel de (1834-1919) eserleriyle, evrim literatürünün Avrupa'da oluşmasını ve yayılmasını sağlamışlardır (Demir, 2007, s.77-78).

Osmanlı düşünürleri de, bu dönemde Evrim Kuramı'na ve evrimciliğe kayıtsız kalmamışlar ve özellikle de 1870'lerden sonra, yukarıda adları belirtilmiş olan evrimci yazarlardan ve onların kaleme aldıkları yapıtlardan derin bir biçimde etkilenmeye başlamışlardır. Evrim Kuramı'nın biyoloji bilimiyle sınırlı kalmayan işlev ve öneminden toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda da yararlanabileceklerini öğrenen ve gören Osmanlı düşünürleri de kaleme aldıkları telif ve tercüme makale ve eserlerle kuramı kimi yönleriyle tanıtmaya başlamışlardır. Bu düşünürler arasında yer alan isimlerden biri de Subhî Edhem'dir.

Subhî Edhem

Doğumu ve gençlik yıllarına dair pek bir bilgimizin olmadığı Subhî Edhem, 1908 yılında Askerî Baytar Mektebi'ni bitirdikten sonra, çeşitli askeri birliklerde görevler almış ve parazitoloji muallimi İsmail Hakkı Bey'in muavinliğine getirildiği yıllarda botanik dersleri vermiştir. 1919 yılında Almanya'ya gitmiş ve burada felsefe ile ilgili çalışmalar da yapmıştır. Üç yıl sonra, 1922 yılında genç denebilecek bir yaşta hayatını kaybetmiştir. Ölümünün ardından İbrahim Nâmî Bey adında bir arkadaşı, Subhî Edhem'in bazı kişisel özellikleri ile çalışmalarını kısaca anlattığı bir yazı kaleme almış ve "Merhûm Subhî Edhem Bey" başlıklı bu yazı, *Askerî Tıbb-ı Baytarî Mecmû'ası*'nda 1923'te yayımlanmıştır.¹

¹ İbrahim Nâmî Bey'in Subhî Edhem üzerine yayımladığı yazının tamamı için bkz. Ek 1.

Seçkin felsefe tarihçilerimizden Hilmi Ziya Ülken'in ilk Osmanlı Sosyalistleri (Ülken, 1999, s. 206) arasında saydığı Subhî Edhem, yazın hayatında çok üretken olmuş ve diğer çalışmalarının yanı sıra bilim ve felsefeyle ilgili olarak sırasıyla şu eserleri yayımlamıştır: *Darwinizm* (Manastır 1911), *Sosyoloji* (Manastır 1911), *Târîh ve Müverrihler* (Selanik 1912), *Hayât ve Mevt* (İstanbul 1913), *Lamarckizm* (İstanbul 1914), *'İlm-i Hayvânât-ı Umûmiyyeye Medhal* (İstanbul 1917), *'İlm-i Hayvânât Dersleri, Fen Adamları* (İstanbul 1917), *'İlm-i Nebâtât Târîhi* (İstanbul 1917), *Tıbbî ve Zurâ'î 'İlm-i Nebâtât Dersleri* (İstanbul 1917), *Nevsâl-i Baytarî* (İstanbul 1918) ve *Bergson ve Felsefesi* (İstanbul 1919).

Subhî Edhem eserlerinden de görüleceği üzere, önce Darwin sonra da Lamarck üzerine kitap yayımlamıştır. Yeni Lamarckçı ve Yeni Darwinciler arasındaki tartışmaların hararetlendiği ve Yeni Darwincilerin tartışmanın galibi olmaya çok yakın olduğu bir dönemde, Subhî Edhem'in neden böyle bir tavır sergilediğini ele almadan önce, biyoloji terimini günümüz anlamında kullanan ilk kişiler arasında yer alan Lamarck'ın yaşamı ve evrim kuramı üzerine şunları söyleyebiliriz.

Lamarck

Jean-Baptiste Pierre Antonie de Monet de Lamarck, maddi olanakları kısıtlı aristokrat bir ailenin on birinci çocuğu olarak 1 Ağustos 1744'te Fransa'da dünyaya gelmiştir. Papaz olmasını isteyen ailesinin yönlendirmesiyle 1755 yılında Amiens'teki Cizvit Koleji'ne gitmeye başlayan Lamarck, 4 yılını bu okulda geçirdikten sonra babasının ölümü üzerine eğitimine ara vermiş ve ailenin diğer erkek üyeleri gibi Fransa ordusuna hizmet etmeye başlamıştır. Kısa zamanda teğmenlik rütbesine yükselmiş ve Yedi Yıl Savaşları'na katılmıştır. Savaşın ardından beş yıl boyunca Akdeniz'de ve Fransa'nın doğu sınırlarındaki Fransız müstahkem mevkiilerinde bulunmuştur. Gittiği yerlerde Fransız bitki örtüsünün değişik türleriyle tanışmasını sağlayan bu görevi, Lamarck için bir şans olmuş ve ileride yayımlayacağı ve ünlenmesini sağlayacak *Flora française* (Fransa Florası, 1778) adlı eserinde kullanacağı bitkileri toplama fırsatını sunmuştur. 1768'de aldığı bir yara sonucunda askerliği bırakmış ve birkaç yıl süren parasızlık döneminin ardından bir bankada çalışmaya başlamış, sonra da tıp eğitimi için Paris'e geçmiştir. Kısa bir süre sonra botanik esas bilimsel uğraşı haline gelmiş ve Bernard de Jussieu'nun desteğiyle bu konuda uzmanlaşmıştır. Fransa'da yetişen bitkileri sınıflandırdığı *Flora française*'in yayımlanmasının ardından dönemin önde gelen bilginlerinden Buffon'un himayesine girmiş ve onun yardımıyla da Académie Royale des Sciences'a (Bilimler Akademisi) seçilmiştir (Gribbin, 2003, s. 355; James, 2012, s. 57-58).

Buffon'un desteğinin bir bedeli de olmuş ve 1781'de Lamarck, Buffon'un işe yaramaz oğlu Georges'un velisi olarak Avrupa turunda ona refakat etmiştir. Bu gezinin iyi tarafı Lamarck'ın doğal dünyayı tanmasına daha fazla imkân vermesidir ki, dönüşte Lamarck botaniğe kapsamlı bir şekilde katkıda bulunduğu *Encyclopédie méthodique*'i (Metodik Ansiklopedi, 1785) yazmıştır. 1788 yılına gelindiğinde ise herbaryum sorumlusu olarak Jardin du Roi'ya (Kralın Bahçesi) atanmıştır. 1793'te de yeniden yapılanan Doğa Tarihi Müzesi'nde "omurgasızlar"² alanında çalışmak üzere görevlendirilmiştir (Gribbin, 2003, s. 335-336; James, 2012, s. 58).

1818 yılında tamamen kör olan ve yaşamının geri kalan 11 yılında kızının yardımıyla çalışmalarına devam edebilen Lamarck, yoksulluk içinde öldüğünde ailesi cenaze masraflarını karşılayamamış ve destek olmaları için akademiye başvurmuştur. Kitaplarının ve bilimsel koleksiyonlarının da içinde bulunduğu kişisel eşyaları açık artırmayla satışa çıkarılmıştır (James, 2012, s. 61).

Lamarck'ın en tanınmış eserleri ise, evrime dair görüşlerini açıkladığı *Philosophie zoologique*³ (Zooloji Felsefesi, 1809) ile *Histoire Naturelle des animaux sans vertèbres*'dir (Omurgasız Hayvanlar Üzerine İncelemeler, 7 cilt, 1815-1822). Bu iki eser, Lamarck'ın hayvanları sınıflandırma konusundaki yeteneğini göstermektedir. Lamarck, böcekleri örümceklerden ve kabuklulardan ayırmış ve Linnaeus'un "kurtlar" adını verdiği çok büyük grubu, gerçekten kurt şeklinde olanları diğerlerinden ayırarak, yeniden düzenlemiştir. Lamarck, yalnızca bir sınıflandırma yapmakla kalmamış, bütün canlı varlıklar için bir "doğal sıralama" bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sıralamanın tam olmadığını -ilgili alandaki bilgilerin eksiksiz olmamasından dolayı- kabul etmekle birlikte, yeni yapılacak araştırmalarla bu sorunların giderileceğini düşünmüştür. Öte yandan, sınıflandırmaların faydalı olduğunu kabul etse de, daha sonra bunların yapay olduğuna inanmış ve ister hayvan ister bitki olsun, bütün canlıların gerçekten "sürekli diziler" oluşturduğunu ileri sürmüştür (Ronan, 2003, s. 468-469). Türlerin sınıflandırılmasını yapay bir işlem olarak gören Lamarck, türlerin değişmezliği fikrinin de temelsiz olduğunu düşünmüş ve türlerin değişime uğradıkları argümanını desteklemek için seleksiyonla yetiştirme örnekleri vermiştir. Bu gibi mutasyonların dış şartlardan kaynaklandığını belirten Lamarck'a göre, seleksiyonla yetiştirmede, mutasyonların nedeni insandır; doğada ise, bu mutasyonlar çevredeki değişiklikler sonucu olmaktadır. Ardından türlerdeki bu değişmelerin nasıl meydana geldiğini açıklamaya çalışan Lamarck, kuramından bahsedilince ilk akla gelen meşhur yasaya, yani

² Omurgasızlar terimini üreten kişi Lamarck'tır.

³ Lamarck'ın bu eseri ilginçtir ki 1914 yılına dek İngilizce'ye çevrilmemiştir.

“kullanılan organlar güçlenir, kullanılmayanlar körelir” şeklinde ifade edilebilecek yasaya ulaşmıştır. Buna göre, çevre şartlarındaki değişiklikler bazı organlara ek görevler yüklemekte, bu yüzden bu organlar daha çok çalışmakta ve dolayısıyla daha çok gelişmektedir. Bu gelişmeler dölden döle de aktarılabilir. Aynı şekilde, organların kullanılmaması da gelişmeyi engelleyebilmektedir. Kısacası Lamarck’ın evrim kuramı, çevrenin etkisiyle kazanılmış karakterlerin kalıtımına dayanmaktadır (Ronan, 2003, s. 469).

ÖZET

Subhî Edhem 1911 yılında *Felsefe Mecmuası*’nda “Lamarck ve Lamarckizm” başlığı ile kaleme aldığı yazı dizisini, bazı bölümlerini ve dipnotlarını çıkararak ve bazı yerlere eklemeler yaparak, üstelik ilk yayınladığı sırayı da değiştirerek *Lamarckizm* adıyla 1914 yılında yayımlamıştır.⁴ Eserin başlığının hemen altında Montaigne’nin “Muhakeme değil, hikâye ediyorum.” sözüne yer veren Subhî Edhem’in eserde sadece “hikâye etmediği” ve yeri geldikçe kendi düşüncelerini de söylemekten kaçınmadığı görülmektedir. *Lamarckizm*’in içeriğine geçmeden önce, eserde muhtemelen baskıdan kaynaklanan hatalara rastlandığını da belirtmeliyiz. Örneğin Lamarck’ın 1802 yılında yayımladığı *Hydrogéologie*, metinde 1582 tarihli olarak verilmiştir. Yine Lamarck’ın ölüm tarihi 1829 olmasına karşın metindeki tarih 1819’dır. Ayrıca Marie François Xavier Bichat’ın (1771-1802) *Recherches physiologiques sur la vie et la mort* adlı eserinin yayım tarihinin 1800 olmasına karşın metinde bu tarih 1880 olarak verilmiştir.

Lamarckizm’e Darwin ile Lamarck’ın hem Osmanlılarda hem de Batı’da ne ölçüde tanındıklarına ve ne şekilde kabul edildiklerine dair bir giriş yaparak başlayan ve böylece kitabın yazılış gerekçesini de veren Subhî Edhem, aralara “üç yıldız” koymak suretiyle bir nevi 4 kısımdan oluşturduğu eserinde şu konulara değinmektedir:

Birinci Kısım: Lamarck’ın bilimsel kimliği, botanik ve zooloji dallarına verilen önemin azlığı, bitkileri sınıflandırma çalışmaları ve Lamarck’ın sınıflandırma çalışmalarına katkısı, Lamarck’ın evrim kuramının üç temel direği, Yeni Lamarckçılar ve Yeni Darwinciler’e uzanan tartışmalar.

İkinci Kısım: Lamarck’ın evrimin nasıl gerçekleştiği hakkındaki düşüncelerini içeren dört kanunu.

Üçüncü Kısım: Türlerin dönüşümünde evrimin etkisi, türlerin çevreye uyumunda temel olan ilkeler.

⁴ Örnek olması ve bu metinle *Felsefe Mecmuası*’ndaki yazı dizisini karşılaştırmak için bkz. Ek 2: Lamarck ve Lamarckizm 1.

Dördüncü Kısım: Lamarck'ın omurgasızlar sistematigi, Lamarck'ın diğer bazı eserleri ve yaşamının sonlarından kesitler, Georges Cuvier'nin bazı eserleri ve bunların Lamarck'ınkilerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi.

Kısımların ayrıntılarına geçmeden önce kitabın dergide yayımlanan sıraya göre oluşturulmamasının olası nedenine dair bir iki şey söylemek istiyoruz. Subhî Edhem'in yazı dizisini hazırladığı dönemde söz konusu iki bilgiden Darwin'in daha ön planda olması doğaldır. Bilindiği üzere Darwin, *Türlerin Kökeni* adlı anıtsal yapıtını yayımlamasından kısa bir süre sonra dünya çapında tanınan bir bilgene dönüşmüş ve eseri bilim ve düşün çevrelerindeki tartışmaların odağına oturmuştur. Lamarck ise Subhî Edhem'in de eserde kısaca değindiği üzere hem yaşarken hem de ölümünden itibaren uzun bir süre görmezden gelinmiştir. Lamarck'ın bu şekilde değerlendirilmesinde yaşadığı dönemde biyolojide en yetkin kişi olarak görülen Georges Cuvier'nin payı büyüktür. "Biyolojinin diktatörü" olarak anılan Cuvier'nin Lamarck'ın ölümünden sonra kaleme aldığı "methiye", Lamarck'ın hak ettiği itibarı uzun bir süre görememesine yol açmıştır. Cuvier burada Lamarck'ın tüm konulardaki fikir ve kuramlarını kabul edilemez oldukları gerekçesiyle lanetlemiştir. Akademi için hazırlanan ve geniş bir kesim tarafından okunmuş olan bu methiye, Lamarck'ın düşüncelerinin sonraki yıllarda çarpıtılmasının da ana sebebidir. Bu noktadan hareketle, aşağıda da göreceğimiz üzere, Lamarck'a verdiği önemi ve onunla kurduğu düşünsel bağın izlerini *Lamarckizm*'de yer yer gösteren Subhî Edhem'in, kitabın başı ile sonunu örtük bir biçimde birbirine bağladığını söyleyebiliriz. *Lamarckizm*'in son sayfalarında Cuvier'yi tanıtan, onun bilimsel çalışmalarından bahsederek yapıtlarındaki eksik ve hatalı yönleri dikkat çeken Subhî Edhem, Lamarck'ın adına adeta onunla hesaplaşmakta ve kitabın başında dile getirdiği Lamarck'a dair olumsuz yaklaşımın nedeninin Cuvier olduğunu gözler önüne sermektedir.

Subhî Edhem, birinci kısımda, Lamarck'ı kısaca tanıttıktan sonra var olanın hemen hepsini kapsadığını söylediği botanik ve zoolojinin önemine dikkat çekmekte ve İlk Çağ ve Orta Çağ'da çok yüzeysel incelenen canlı varlıkların bu dönemleri takip eden yüzyıllarda da pek önem kazanamadıklarını ileri sürmektedir.

René Antoine Ferchault de Réamur'un (1683-1757) açtığı yolda ilerleyen Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707-1788), Michel Adanson (1727-1806), Bernard de Jussieu (1699-1777), Antoine de Jussieu (1686-1758) ve René Louiche Desfontaines (1750-1833) gibi bilginlerin bütün çabalarına rağmen doğa bilimlerinin hak ettiği noktaya gelemediğini söyleyen Subhî Edhem, botanik ve zoolojiye dair paylaştığı anekdotlarla bu dallara yönelik dönemin anlayışını/algısını ortaya koymaktadır.

Bilginlere değer veren ve onları destekleyen hükümdarların da az olmadığını örneklerle vererek, bir ülkede bilimin gelişebilmesinde ve kalıcı olarak yerleşebilmesinde yöneticilerinin de payı olması gerektiğini gözler önüne seren Subhî Edhem, Fransa'da On Beşinci Louis'nin botanığın ülkesinde bir değer kazanabilmesi için yaptıklarını anlattıktan sonra, sınıflandırma çalışmalarına geçmekte ve Carl von Linné'nin (1707-1778) bitkileri sınıflandırma yöntem ve sistemine değinmektedir. Ardından Bernard de Jussieu'nun kendi gözlemleriyle Linne'nin yöntemini birleştirerek geliştirdiği yaklaşımı ele almaktadır. Sınıflandırma çalışmalarına katkıda bulunan Adanson ve Antoine Laurent de Jussieu'dan bahsettikten sonra da Lamarck'ın Antoine Laurent de Jussieu ile birlikte bitkilerin sınıflandırılmasında kullanılması gerektiğini düşündüğü üç kanunu sıralamaktadır. Subhî Edhem, de Jussieu'nun buna dayanarak bitkilere dair yaptığı sınıflamaya da kısaca değinmektedir.

Subhî Edhem, bitkilerin sınıflandırılmasına dair bu bilgileri ve Lamarck'ın konu üzerindeki yaklaşımını ele aldıktan sonra, on dokuzuncu yüzyılın başında bilimin ulaşmış olduğu noktadaki eksikliklerden Lamarck'ın da etkilendiğini ve bu nedenle de *Zooloji Felsefesi* adlı eserinde bazı hatalar bulunduğunu, ancak bunların düşünüldüğü ve iddia edildiği kadar büyük ve önemli olmadığını ileri sürmektedir.

Lamarck'ın her bilimin kendine özgü bir felsefesi olması gerektiğine inandığını ve hakiki gelişmelerin bu yöntem ışığında elde edilebileceklerini, aksi taktirde felsefesi olmadan bir bilimin ilerlemede sıkıntı çekebileceğini ve ortaya konulacak çalışmaların da mükemmel olamayacağını savunduğunu belirten Subhî Edhem'e göre, zooloji felsefesi Lamarck'ın çabaları sonucu yeni bir alan olarak ortaya çıkmış ve botanik ile zoolojinin doğa tarihi üzerine inşa edilmesi de Lamarck'la olmuştur. Öte yandan, Lamarck'a göre, botanik ve zooloji uzmanları sadece yeni türleri göstermeye çalışmakla zamanlarını boşa harcamaktadır. Öncelikle yapılması gereken, bir zooloji felsefesi ortaya koymaktır.

Subhi Edhem, birinci kısmın geri kalanında şu konulara değinmektedir:

Lamarck, bugün mevcut olan türlerin eskiden var olup sonra yok olmuş türlerden oluştuğu düşüncesini paleontolojiye dayandırarak doğa felsefesinde çığır açmış ve sonuçta bugünkü varlıkların derin bir değişimin ürünü olduğunu herkese kabul ettirmiştir. Yani canlılar, çevreye uyumun etkisiyle, nesilden nesile kesintisiz bir biçimde değişime uğrayarak bugünkü hallerine kavuşmuşlardır. Dolayısıyla, Lamarck değişim ve başkalaşımında çevrenin çok büyük bir etkisi olduğunu kabul etmektedir. Başkalaşım, dış etkenlerin tesiri altında bulunan dirimli maddelerde ters etki

sonucu meydana gelir. Canlılar, çevrenin durumuna uyarlar. Bu uygunluk aracılığıyla, kazanılmış özellikler, veraset yoluyla evlada geçer ve ardından türler meydana çıkar.

Lamarck taraftarlarının belirttikleri başkalaşım kuramının üç temel di-reği çevreye uyum, evrim ve kazanılmış karakterlerin kalıtımıdır ve Subhî Edhem'e göre, bunlar, insanlığı, en sade ve açık biçimde söylemek gerekir-se, dinin mugalâtasından kurtardığı için de dünyaya değerdir.

Lamarck, çevreye uyum düşüncesine dâhice bir keşif ile ulaşmış ve sonuçta her organın oluşumunun kendi faaliyetine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Ancak kullanılan organın gelişiminin mekanizmasını ortaya koyacak bir dönemde yaşamadığından, yani kesin bir delil elde edemedi-ğinden bilim çevrelerinin dikkatini bu noktaya toplayamamıştır. Bununla beraber Lamarck, bu konuda bilimin büyük bir müjdecisidir.

Subhî Edhem, bu kısımda, Yeni Lamarckçılar ve Yeni Darwinciler'e uzanan tartışmaları da söz konusu etmekte ve Yeni Lamarckçıların, Lamarck'ın esas düşüncelerine pek sadık kalmadıklarını, oysa Yeni Darwin-cilerin, Darwin'in açıklayamadığı hatta ileri sürmediği düşünceleri bile ken-disine atfettiklerini ve bu suretle de Darwin'in kuramının önem kazandığını belirttikten sonra tarafların, kelebeklerin kanatlarındaki siyah lekeleri, tavus kuşunun göz yanılta renklerini inceleme gibi şekillerdeki değişime önem vererek evrimde bir sonuca ulaşmaya çalıştıklarını, oysa bunların evrimin aslını anlamak varken pek de önemli olmadığını, yüksek hayvanların haya-tında önemli bir görevi olan organların oluşumu, beynin yapısının ve gelişi-minin nedenlerini araştırmak birinci amaç iken, örneğin kuş tüylerini enine boyuna araştırmamanın faydasız olduğunu söylemektedir.

Bu noktada iki grubun asıl önemli olanla değil de ikinci dereceden önemli şeylerle zaman harcadıklarını örneklerle gösterdikten sonra, konu-nun bu noktaya gelmesinin nedenini fizyolojiye gerektiği kadar önem ver-ilmemesine bağlayan Subhî Edhem, evrim ya da değişim kuramında bir noktaya saplanıp kalmanın hakikati tamamıyla görmeye engel olduğunu, çünkü böyle bir anlayışın bir bilime, bir mesleğe dönüşmeyeceğini, belki sadece materyalizm kisvesi altında içeriği değişmiş bir metafizik olacağını ve faydasının da içeri ile değerlendirileceğini ileri sürerek evrimin bir bü-tün olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İkinci kısımda Subhî Edhem, Lamarck'ın evrim kuramının temelinde-ki kanunları açıklamadan önce bir özet yapmakta ve Lamarck'ın şu gö-rüşlerine yer vermektedir: Başlangıçta canlılar bugünkü biçimleriyle ya-ratılmamıştır. Başta hayat kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Hayattan önce doğada madde cansız idi. Madde aynı zamanda kuvvete bağlı idi. Canlılık

bu kuvvet sayesinde meydana gelmiştir. Özde kuvvetlerin hareketi sürekliydi. Canlılık bu tarihten itibaren teşkil etmiştir. İlk önce Yer'de bulunan canlılık maddesinin şekli bir kütleden ibaretti. Yapısı ise protoplazmadan başka bir şey değildi. Canlılıktan doğan ihtiyaç, organları meydana getirdi. Yine ihtiyaca bağlı olarak davranışlar gelişti. Davranışların çoğalmasıyla organlar tamamlandı, şekilleri mükemmelleşti. Organlar bu mükemmel halini şu dört kanun etkisiyle kazandı:

Birinci Kanun: Hayat, kendi gücüyle, kuvvetinde bulunan cisimlerin hacmini artırmaya sürekli yatkın olup, yöneldiği amaca ulaşınca kadar çare sınırlarını genişletir.

İkinci Kanun: Bir hayvanın vücudunda, yeni bir organın üremesi, gelişimini sürekli devam ettiren yeni bir ihtiyacı gerektirir. Bu ihtiyaç yeni bir hareketten doğar ve korunur.

Üçüncü Kanun: Organların çoğalması ve etkilerinin gücü onların sürekli kullanılmasına bağlıdır.

Dördüncü Kanun: Şahısların hayatları boyunca duyularında kazanılmış, değişmiş ve hatta hareketi tasarlanmış olan şeyler, üreme vasıtasıyla korunur ve bu dönüşümlerden etkilenerek üreyen yeni fertlere geçer.

Birinci kanuna göre, bütün canlılar çoğalmalarını destekleyecek bir neden olmadığında, sürekli bir biçimde gelişecek ve bu gelişme bizzat hayata dair bir amacı doğuracaktır. Bu neden, hayat faaliyetleri yardımıyla, uzuvlarda meydana gelmiş değişiklikten başka bir şey değildir. Bir kişi ölmeden önce, ilk olarak çoğalma duyusunu, sonra da yaşadığı süre boyunca sahip olduğu herhangi bir değişikliği evladına aktaracaktır. Fakat ilk duyuda, bu oluşum mekanik bir nedendir. Canlılardaki yeni ihtiyaçlar, onların, toprağın, iklimin, gıdanın, ışık ve ısının değişmesi gibi çeşitli durumlar arasında bulunmalarıyla açıklanabilir. Lamarck'ın diğer iki kanununu ise, veraset yoluyla evrimi yöneten ve yönlendiren, zaman geçtikçe yeniden organları oluşturan ve yeni türleri var eden sebepleri göstermektedir.

Üçüncü kısmın başında, çevreye uyum konusunun tamamıyla anlaşılması için Lamarck'ın *Zooloji Felsefesi* adlı eserini bilmenin gerekli olduğunu söyleyen Subhî Edhem, önce bu konuda türler arasında bir varlık zinciri olduğunu ve türlerin doğa kadar eski olmadıklarını belirtir. Belki, biri diğerinin ardından oluşmuştur. Bu böyle olunca, bir şekilde ve aynı halde sebatları görelî, değişimleri de geçicidir. Lamarck ve taraftarlarına göre, dış çevrenin etkisi altında türlerin değişimi oldukça açıktır. Yeni dâim olan varlıkların durumu, örnekleri tanınmayacak bir raddeye kadar değiştirilmiştir. Gerek nesli tükenmiş ve gerek bugün yaşamakta olan tür-

ler, kendi aralarında tam ve uygun bir akrabalığın açık olmayan ilişkilerini gizlemektedir. Bitkisel ve hayvansal örneklerin çoğu ilkel değildir. Fakat bunlar, devamlı başkalaşım aracılığıyla yaşayan veya fosiller halinde bulunan diğer eski şekillerden meydana çıkmışlardır.

Subhî Edhem'e göre, 'doğa bilimlerinin Aguste Comte'ü olan Lamarck, bu hususları dikkate alarak doğal sınıflamasını, hayat sahibi olanların çevreye uymaları niteliğini araştırma ve bu uyumu açıklama gibi iki düşünce yardımıyla yorumlamada başarılı olmuştur. Birinci düşüncenin sonucunda, bitkisel ve hayvansal her türün, karada ya da suda, karanlık ya da aydınlık, sıcak ya da soğuk bir çevrede olmasına göre bir yapısının olduğu yani türlerin kendi çevresine uygun bir yapıya sahip olduğu ilkesini ortaya koymuştur. Bu konuda birçok örnek vardır. Örneğin ilkel ve kara kurbağaların, yavru halindeyken solungaçları vardır. Ancak sonradan kuyrukları kopunca, ayaklara ve ciğerlere sahip olmuşlardır. Balıkların bazıları hem karada, hem de suda yaşadıkları için dipnoiique adını almışlardır. Çevreye uyma niteliği bunların karada yaşamaları niyetiyle ciğerlerinin, suda yaşamaları isteğiyle de solungaçlarının oluşmasını gerektirmiştir.

Türlerin çevreye uyması iki biçimde açıklanmıştır. Bunlardan ilki doğaya aykırıdır, diğeri ise doğaldır. İlk usulü takip edenler, çevreye uyum niteliğini önceden ispatlanmış bir ahenge atfederler ve bu ahenk doğrudan doğruya Tanrısalıdır. Ancak Lamarck, bunun aksine, kuvvette, madde ve hayat kanunlarında uyumun derecesini kısmen araştırabilmiş ve her vakit, da-ima iç ve dış şartlarla mevcut olan sebepleri dikkate almayı unutmamıştır.

Lamarck, ayrıca, çevreye uyumun doğal bir yöntem ile açıklanabilmesi için yedi ilke kabul etmiştir:

1. Dış çevrenin etkisi: Lamarck, dış çevrenin etkisini anlatırken, gölgede ışıksız kalan bir bitkinin solmasının, sap ve dallarının ışığın geldiği tarafa yönelmesinin organizmanın bir tepkisi olduğunu, karada ve denizde yaşayan bitkilerin buldukları yerlerde, bazı tesadüflere dayanarak, yapılarını yenilemelerinin de bu tepki çerçevesinde olduğunu söylemektedir. Bitkilerin iç kuvvetlerinden kaynaklanan hareketleri ise, çevrenin, yok edici değişikliklerine uyum sağlamak için yaptıkları, kendi çabalarından başka bir şey değildir.
2. Alışkanlık, amel, doğal ve tekrar eden alışkanlık: Lamarck bu husus ile çevreye uyumu açıklarken özetle şunu söylemektedir: Bir organ, kendi faaliyetine göre hazırlanır ve gelişir. Lamarck'ın bu ilkeye uygun olarak verdiği örnekler arasında kuşlardaki görme

gücü ile yarasanın kolları, parmakları ve kuyrukları arasında oluşmuş olan perdeler bulunmaktadır.

3. Amelin kaybolması ve alışkanlığın giderek tükenmesi: Nesillerden beri karanlıkta yaşayan türlerin gözleri körelmektedir. Balina gibi hayvanlar beslenme tarzlarına bağlı olarak bu durumda kalmışlardır. Yani Lamarck'a göre bir organın kullanımındaki eksiklik bedende bazı parçaların yavaş yavaş yok olmasını sağlar.
4. Veraset: Bir hayvanın, bir bitkinin yapısal ve organlarının işlevine göre kazanılmış karakterleri kendi evladına geçer. Ebeveynine irsen bağlı olan türde, hayat şartlarına göre, bu karakterler azalır, değişir ya da kalıcı olur. Fakat çevreye uyumda, uğraşının eksiklik veya fazlalığı ile bu türde bir yenilik görülse de, babasından intikal eden yine bir kısım kalır ki, doğal sınıflamada en fazla bu aranır. Örneğin, sürüngenler, kuşlar, haşereler, memeliler gibi türlerden uzun süre ışiksiz bir yerde yaşayanların yavruları kör olarak doğmaktadır.
5. Çaprazlama: Bir nesil meydana getirmeye müsait iki bağımsız ferdin birleşmesi, türün oluşumuna aracılık eder. Lamarck, *Zooloji Felsefesi'*nde, bir ırk halini kazanacak türlerin yavaş yavaş oluşumu için çaprazlamanın yegâne araç olduğunu söylemektedir. Bu noktada Subhî Edhem, gerek zooteknide ve gerek kişisel girişimlerde Lamarck'ın bu iddiasını onaylayacak esaslı bir gözleme rastlanmadığını ve beygir, eşek, koyun, keçi ve tavşan gibi memeli hayvanların melezlerinin genellikle kısır olduğunu söylemektedir.
6. Bir türün çok zararlı bir çevre tarafından yok edilmesi: Çevre bazı türlerin dönüşümüne ve canlanmasına, bazılarının da tükenmesine ve yok olmasına çalışır. Araştırmalar gösteriyor ki, hayvanların ve bitkilerin büyük bir bölümünden geriye bugün bir tek nesil kalmamıştır. Türlerin çevre tarafından yok edilmesi çok kolaydır. Bir organ kullanılmazsa, çevresine uymaz ve kullanılmasına dair bir zorlama ve istek de olmazsa bu organ küçülür. Dolayısıyla belirli bir organa uygulanan bu ilke, neden bedeninin tamamı ve sonuçta bir ırk için de kapsayıcı olmasın?
7. Rakip türler vasıtasıyla bir diğer türün ortadan kaldırılması. Subhî Edhem'e göre, Lamarck'ın büyük bir gözlem ve tecrübe sonucunda ortaya koyduğu bu ilkeyi, Darwin daha açık ve kesin bir biçimde ifade etmiştir. Öte yandan, Subhî Edhem, Huxley'in Lamarck'a yönelik olarak söylediği "yaşam kavgası" hakkında basit bir düşünceye bile sahip olmadığını iftira olduğunu belirtmektedir.

Çünkü Lamarck 1792 tarihinde yayımladığı eserinde, insanın da-
ima hemcinsi ile savaş halinde olduğunu ve bu vesileyle de onu
mahvetmeye uğraştığını ileri sürmüştür.

Dördüncü kısmın başında, Lamarck'ın kuramını ileri sürmeden önce
sınıflama ile uğraştığını hatırlatan Subhî Edhem, bu sınıflamanın esasla-
rının organların varlığı, mükemmelliği ve görevleri olduğunu ekledikten
sonra Lamarck'ın yayımladığı *Botanik Sözlüğü*'nden bahsetmeye başlamış-
tır. Eserin girişinde Lamarck, canlıların hepsinin doğal bir varlık zincirine
bağlı olduğunu ve sınıflandırmada bunun da dikkate alınması gerektiğini
söylemiştir. Bernard de Jussieu da Versay ve Paris'teki botanik bahçelerin-
de bitkilerin dağıtılmasına yönelik çizdiği krokiyi bu esasa dayanarak ha-
zırlamıştır. Bu şekilde yapılan sınıflandırma diğerlerine kıyasla daha do-
ğaldır. Ancak varlık zincirine bölünmemiş olmaması da eksik olduğunun
bir delilidir. Öncelikle şu akla gelmelidir ki, bir organın parçaları arasında
varlık zinciri olduğu gibi bir varlığın organları arasında ve doğada yaşa-
yan bütün canlılar arasında da varlık zinciri bulunur.

Bu konu bilim tarihi açısından incelenecek olursa Lamarck'ın bu dü-
şüncesinde Félix Vicg d'Azyr'den (1746-1794) ilham aldığı görülecektir.
Bilindiği üzere, Vicg d'Azyr anatomi sistemi üzerine kaleme aldığı bir ese-
rinde basitten mükemmel doğru giden hayvanlardaki anatomik sistemi
içine alan bir cetvel çizmiş ve sindirim, beslenme, dolaşım, solunum, sal-
gılama, kemikleşme, üreme, irkilme ve duyarlılık olarak belirlediği canlı-
yı cansızdan ayıran özellikleri sıraladıktan sonra, bu fonksiyonları yerine
getiren organların ortak olup olmamasına göre canlıları sınıflandırmıştır
(Kahya, Öner, 2012, s. 56-57). Lamarck da bu varlık zinciri vasıtasıyla hay-
vanlardaki organlar ve görevler silsilelerinin temellerini görmüş, sınıflan-
dırma sistemini de bu temeller üzerine kurmuştur.

Dördüncü kısmın geri kalanında Subhî Edhem, Lamarck'ın bazı eser-
lerini tanıtmanın yanı sıra onun Cuvier ile ilişkisine dikkat çekmekte ve
Cuvier'nin bazı eserlerini değerlendirmektedir:

Lamarck 1815'te omurgasızlar üzerine bir kitap yazmış ve burada
hayvanları basit ve kompleks, yani mükemmel ve mükemmel olmayan
diye ikiye ayırmış, bir hayvanın mükemmel ya da mükemmel olmadığını
belirlemek için de bir "birim"e ihtiyaç duymuş ve sonuçta bu birimin
insan olduğunu söylemiştir. İnsan en yüksek mükemmelliği temsil etti-
ği için, canlılar insana yaklaştıkları ölçüde mükemmeldirler. Öte yandan,
insan organizmasına diğer canlıların yakınlaşması veya uzaklaşması için
hangi kısımlara daha fazla önem verilmesi gerektiği konusunda ise La-
marck, sindirim organları, solunum organları, hareket organları, üreme
organları, duyma organları ve dolaşım organları olmak üzere altı sistemin
varlığı üzerine bir düzenleme yapmıştır.

Lamarck 1795 yılında Zooloji Müzesi'ne profesör olarak atanmıştır. Burada görev alanlar arasında Carl Linee'nin takipçisi Georges Cuvier da vardır. Akıcı üslubuyla Cuvier'nin kısa sürede çok ünlendiğini, oysa astronomi, fizik, kimya gibi çeşitli bilimler üzerine ileri sürdüğü düşünceler ve kaleme aldığı eserlere rağmen Lamarck'ın enstitüdeki itibarını ve şerefini yitirdiğini belirten Subhî Edhem, Lamarck'ın nesil kuramını hiç kimseye anlatmadığını ve matematik ve kimya hocalarının da onun yeterliliğini inkâr etmede uzlaştıklarını söylemektedir. Cuvier ise zooloji hakkındaki oradan buradan topladığı, parlak olduğu kadar da yüzeysel düşünceleriyle herkesi aksine kendine bağlamıştır. Subhî Edhem'e göre bugün bilim tarihi, Cuvier'nin o günkü şöhretinin bilime büyük zarar verdiğini ileri sürmektedir. Onun zooloji ve paleontoloji hakkında ortaya koyduğu yöntemler ile Yer'in oluşumuna dair düşüncelerinin de çok sakat ve çok edebi olduğunu sözlerine eklemektedir.

Cuvier'nin 1798 yılında yayımladığı eserin girişinden yaptığı alıntı ile de Subhî Edhem, Cuvier'nin burada dile getirdiği düşüncelerinin, Antoine Laurent de Jussieu'nun "karakterlerin aktarımı"na dair ileri sürdüğü varsayım ile Lamarck'ın istatistik üzerine kurulu benzeme usullerinin garip bir bileşimi olduğunu iddia etmektedir.

Subhî Edhem ardından, Cuvier'nin bir başka eserine dair düşüncelerini paylaşmaya başlamıştır. Bu eserinde Cuvier, organlar için "karşılıklı ilişki kuralı"nu teklif etmiştir. Bu kurala göre hayvanın organları ile hayvanın bütünü arasında bir ilişki söz konusudur. Örneğin tüylerin varlığı ön ayaklardaki özel bir gelişmeye işaret etmektedir, çünkü ön ayaklar kanat olarak kullanılmaktadır. Bu kanatlar ise göğüs kemiğiyle ilişkilidir ve bu ilişki böyle devam etmektedir. Fosilleşmiş hayvanların yalnızca bazı organları elimizde bulunduğunda, bu kural orijinal hayvanın bedenini yeniden inşa etmede çok faydalı olabilir (Ronan, s. 2003, s. 470). Subhî Edhem, Cuvier'nin bu düşüncesinin kendisine bir hayvanın sadece dişini görmesinin onu resmetmekte yeterli olacağı zannını verdiğini, bunun üzerine fosil haldeki bir hayvanın kafatasının kendisine gösterildiğini, Cuvier'nin bu hayvanın "tapır" olması gerektiğini söylediğini ancak "deinotherium" olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir. Subhî Edhem'e göre, Cuvier'nin bu kuralındaki bir başka abartılı taraf ve eksiklik ise, canlıların herhangi bir kısmının, ilgili olduğu bütünü açıklayamayacağıdır, çünkü organlardan bazıları bir şeye delalet ederken, bazıları ise diğer organlarla faydalı ortak bir ilişkiye sahiptir. Örneğin belkemiği olan hayvanlardaki kemiklerin şekli bize adale hakkında bilgi verir, ancak bu konuda kuşlarda bazı istisnalar vardır, ayrıca, kanguru ve maymunların ayrı tutulması şartıyla, hayvanlardaki dişlerin yapısı, bize, ait olduğu hayvanın midesi, bağırsak-

ları kısaca bütün sindirim sistemi hakkında bir fikir vermede yeterlidir ve Cuvier'nin bahsettiği bu prensiplerin geride kalan kısmı ispata muhtaçtır.

Lamarck, 1822 yılında *Hydrogéologie* başlıklı bir eser yayımlamış ve burada, suyun doğada neden olduğu değişimleri ve canlılar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu yapıtında Lamarck, Lyell'den önce jeolojide halihazırdaki nedenlerin hareketi aracılığıyla meydana gelen olağan gelişimi savunmuştur. Ancak bu saptamadan sonra Cuvier'nin Lamarck'a yönelik eleştirileri etkisini yitirmeye başlamıştır. Lamarck da artık halkın nazarında, Yeryüzüne dair konularda Cuvier kadar söz söyleme hakkına sahip olmuştur. Lamarck sonuçta, üzerinde yaşadığımız Yeryüzü ve burada yaşayanların, görevlerinde meydana gelen yavaş ve şiddetli değişikliklerin, belli bir düzensizlikle değil de, belki asırların biriktirdiği yavaş bir etki ile yenilenmeye nail olduğunu göstermiştir.

Subhi Edhem *Lamarckizm* adlı kitabına, Lamarck'ın, bugünkü varlıkların bir yaratıcı tarafından değil de kendiliğinden oluşup yavaş yavaş çevreye uymalarıyla şimdiki biçimlerine kavuştuklarını ısrarla söylediğini belirterek son vermektedir.

Sonuç

Bilindiği üzere, Lamarck evrim sürecinin bilimsel açıklamasını yapan ilk kişidir. Subhî Edhem'in Darwin üzerine yayımladığı eserden sonra Lamarck'a yönelik bir eseri okuyucuların ilgisine sunmasının nedeni bizzat, Lamarck'a duyduğu hayranlık ve onunla kurduğu düşünsel bağdır. Öyle ki *Lamarckizm* adlı eser okunduğunda şu noktalar hemen açığa çıkmaktadır.

Birincisi, yukarıda da değindiğimiz üzere, Subhî Edhem, *Lamarckizm*'i hazırlarken daha önce yayımladığı "Lamarck ve Lamarckizm" başlıklı yazı dizisinden yararlanmış ve *Felsefe Mecmuası*'nda yer alan düzenin aksine yeni bir düzende sunduğu eserinin başı ile sonunu bir mesaj verir gibi bağlamıştır. Eserin başında Lamarck'ın bilim çevrelerinde pek itibar görmediğini belirtmiş, ancak bunun nedenini vermemiştir. Eserin sonunda ise Cuvier'i ve çalışmaları ayrıntılı tanıtmış ve Lamarck'la olan çekişmelerine atıfta bulunmuştur. Böylece açıkça söylemese de Lamarck'ın "şöhret"i üzerinde Cuvier'in büyük bir payı olduğunu okuyuculara hissettirmiş ve Lamarck'ın adına adeta Cuvier'le hesaplaşarak Lamarck'ın bilim tarihindeki yeri ve önemini ortaya koymaya çalışmıştır.

İkincisi, gerek *Lamarckizm*'de gerekse yazı dizisinde kullandığı ifadeler, örneğin, Lamarck'a yönelik olarak "...İşte, ulûm-i tabîiyyenin Auguste Comte'u olan Lamarck" ve "... Lamarck ... ilm-i fende büyük bir

inkilâb vücûda getirmeğe muvaffak olmuşdur”, demesi ya da Lamarck ile Darwin’in eserlerini karşılaştırırken “Darwin’in eserleri ile Lamarck’ın kitapları beyninde ba’zı farklar vardır. Keyfiyete temâs etmeyen bu farkları bize fenn tarihi gösteriyor. Her iki eser ayrı ayrı mütâlâa edilecek olursa bu tercih haksızlığı derhâl meydâna çıkar”, diyerek yaptığı çıkarım, onun Lamarck’a biçtiği değeri gözler önüne sermektedir.

Üçüncüsü, Yeni Lamarckçılar ile Yeni Darwinciler arasındaki tartışmalar üzerine takındığı tavır da Subhî Edhem’in Lamarck hakkındaki düşüncelerinin bir yansımasıdır. Bilindiği üzere, *Türlerin Kökeni*’nin yayımlanmasıyla birlikte evrim düşüncesi, bilim dünyasında birkaç yıl içinde çok geniş bir kabul görmüş, ancak bu tavır, Darwin’in evrim için önerdiği doğal seçim için geçerli olmamıştır. Bilim çevrelerinde doğal seçilime alternatif yeni evrim mekanizması tezleri ortaya atılmış ve Teistik evrim, ortogenesis, saltasyonizm ile Yeni Lamarckçılık bunların arasında öne çıkan tezler olmuştur (Ateş, 2009, s. 31).

Yeni Lamarckçılık terimini ilk defa Amerikalı biyolog Alpheus Packard 1885 yılında kullanmıştır. Bununla birlikte üzerinde tam anlamıyla uzlaşmış genel bir tanımı asla olmamış ve farklı insanlara farklı anlamlar ifade etmiştir. Yeni Lamarckçılık’ta baskın görüş, adaptasyonların, “kullanma ve kullanmama”nın kalıtımla aktarılan etkileri sayesinde oluşabileceği düşüncesi olmuştur. Bununla birlikte, birçok Yeni Lamarckçı, evrimi embriyonik gelişim gibi ileri giden ve hedef güdülen bir süreç haline getiren iç güçlerin varlığına inanmıştır (Jablonka, Lamb, 2011, s. 31). Yeni Lamarckçı isimler arasında Edward Drinker Cope (1840-1897), William McDougall (1871-1938), Ernst Haeckel (1834-1919) ve Frederic Wood Jones (1879-1954) gibi bilim adamları ile Samuel Butler (1835-1902), George Bernard Shaw (1856-1950) ve Arthur Koestler (1905-1983) gibi düşün ve yazın adamları bulunmaktadır.

Yeni Lamarckçıların Darwin’e karşı çıkmalarının ana nedeni ise, bu kuramın özgür isteme ve bireysel çabaya yer vermemesi, dolayısıyla bütün evrimi insanunki de dâhil doğal seçim gibi büsbütün mekanik olaylarla açıklanabilir sayması olmuştur. Böyle bir evrende bilincin, dolayısıyla belli bir amaca yönelik davranışların hiçbir rolü yoktur. Gerçi insan, içinde yaşadığı doğal çevreyi -çeşitli bilgi ve becerileri sayesinde- arzu ve amaçları doğrultusunda değiştirebilir, ama insanın kendisi evrim çizgisinde bugün varmış olduğu yere bu tür bilgi ve becerileri sayesinde değil, doğal seçim dediğimiz “kör mekanizma” sayesinde gelmiştir. Dolayısıyla, bu düşüncüyü hemen benimsemek, özellikle insanlığın biran önce gelişmesini arzulayanlar için kolay olmamıştır (Batuhan, 1996, s. 176-177). Öte yandan bazı Marksistler de, doğal seçim ilkesini kapitalizme yakın bulmuşlar ve

güçlünün hayatta kaldığını söyleyen bu ilkeye karşı Lamarck'ı desteklemişlerdir (Bowler, 1989, s. 267).

Yukarıda değindiğimiz tartışmada, Subhî Edhem'in Yeni Lamarckçıları sadece Lamarck'ın argümanlarını kuvvetli bir biçimde desteklememelerinden dolayı eleştirmesi ve Alman biyolog August Weissmann'ın (1834-1914), Lamarck'ın evrim mekanizmasını kimi çevrelerde gözden düşüren meşhur deneyinden bahsetmemesi, onun Lamarck'a verdiği değerin yanı sıra sahip olduğu dünya görüşünü topluma uyarlamada ve toplumu, ideolojisine uygun bir biçimde dönüştürmede, Darwinizm'den daha insancıl ve iyimser olduğu kabul edilen Lamarckizm'i tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Cuvier'nin "methiye"si yerine, Subhî Edhem'in Lamarck ve çalışmaları üzerine kaleme aldıklarının Akademi'de okunabilmesi mümkün olsaydı, Lamarck'ın bilim tarihindeki yeri ve önemine dair -bir döneme kadar- belki de daha sağlıklı bir değerlendirme yapılmış olurdu.

Ulûm-i Tabîiyye ve İctimâiyye Kütübhânesi

Subhî Edhem

LAMARCKİZM

“Muhâkeme değil, hikâye ediyorum...”

Montaigne

Lamarck nazariyyesinin esâsından, tetâbuk kanûnlarından, muhîtin te'sîrinden, tahavvül sebeplerinden, tekevvün-i bi-zâtihiden bahs eder. Aynı zamânda Lamarck'ın ulûm-i tabîiyye ve hayât-ı umûmiyedeki nokta-i nazarı mücmel bir sûretde irâe edilmîştir.

Der-saâdet

Nefâset Matbaası

1330

LAMARCKİZM

Felsefe-i tabîiyye ile uğraşanlarımıza “Darwin” ismi meçhûl değildir. Uğraşmayanlara ise birkaçımız, bir iki kitâb, bir iki makale ile bu zâtın şahsını ve mesleğini anladık. Hâl-bu-ki, Lamarck ismi pek az kimsele-re, mal’ûmdur. Bu ma’lûmiyyetin hudûdu Garb’da hatta Fransa’da bile dârdır. Ulûm-i tabîiyye âlimleri müstesnâ tutulmak şartıyla, pek çokları, ilme ve insâniyyete şeref veren sîmâlar ya’nî feylosoflar arasında “Lamarck” ismini bulundurmamak bile istemezler.

Lamarck mütekâmil bir feylosof, iyi bir mâteryâlistdir. O tabîatın hadd-i ma’rûfunu ibtidâ tamamıyla işgâl, sonra da tecâvüz etmiştir. Bu husûsda bil-cümle ulûm-i tabîiyye âlimleri müttefikdir. Bilmek, anlamak demektir. Bu cihet iyice ma’lûm olduktan sonra Almanya’da, İngiltere’de, İtalya’da, Fransa’da Lamarck’ın hayât ve âsârına dâir birçok kitâblar yazılmıştır.

Bu böyle iken onun zâtına, nazariyyesine pek az nazarlar in’itâf edilmiştir. Buna ise yegâne sâik ileri sürdüğü efkârın gâyet ciddî; tevaggul ve tefekküre muhtâc olmasıdır. Binâen aleyh son zamânlardaki biyoloji, fizyoloji ve antropoloji şua-bât-ı ulûmun terakkisi bu ihmâlin şiddetini oldukça azaltmış gibidir.

Ulûm-i tabîiyye, ulûm-i mevcûdenin hemen hepsine şâmilidir. Kurûn-ı ulâ ve kurûn-ı vustâda mevcûdât-ı hayâtiyye pek sathî bir sûretde tedkik edilmesine rağmen bunları ta’kîb eden asırlarda hemân pek de büyük bir ehemmiyet kazanmış değildir.

Târih-i fenn gözden geçirilsin, görülecektir ki, jeoloji Leonardo da Vinci’den sonra gelen Kopernik, Kepler, Tycho Brahe, Galile gibi ricâl-i fennin elinde riyâzî bir düstûr-i felsefî gibi tutulmuşdur. 18. asırda Descartes felsefesi birçok teşevvüslere meydân vermişken bile Isaac Newton’un felsefesi kudret-i riyâziyyesini gayb edecek mâhiyetde değildir.

Newton’un 1687 târihinde Londra’da neşr etmiş olduğu *Felsefe-i Tabîiyyenin Esâsât-ı Riyâziyyesi* nâmındaki eserinin bütün metnine tabîiyyat âlimlerinden birçokları fazla ehemmiyet vermişlerdi. Lamarck’ın muâsırları fizik, felekiyyât, tıbb, hukûk ile pek çok meşgul olmuşlarsa da riyâziyyenin ulûm-i tabîiyyede bir “usûl-i müvellid” veya hiç olmazsa bir “usûl-i iâne” olduğuna kâildiler. Fransa Akademisi a’zâsı arasında bu fikri ta’kîb edenlerden d’Alembert, ?, ?, ?, Laplace gibiler büyük bir nüfûz-ı ma’nevî sahibi olmuşlardır. Kimyâ ile, ilm-i ma’den, ve billûrâtın tavsîflerini te’lif-i makbûl görülmüşdü. Riyâziyyatın hüküm sürdüğü bu meclisde “ulûm-i tabîiyye” dâimâ müsâmaha görmüşdür. Daha sonraları bu ciddî meselelere şâirler de karıştı. Auvergne dağlarının sönmüş birer

bürkân olduğunu söyleyen Daubenton, Buffon'un mesleği aleyhine mühim bir hâtırâ vücûda getiren Malesherbes ortaya atıldılar. Buffon ile Malesherbes arasında bir münâkaşa kapısı açıldı.

Bu vesile ile Buffon tasnîfini, usûllerini meydâna koydu. Réaumur vefât etmişdi, onun eserini Duhamel, Guettard, Buffon gibiler ta'kîbde berdevâm etdiler. Vicg d'Azyr esâslı fikirler bırakarak pek genç iken öldü. İş başında meşhûr Adanson, Jussieu'ler, Desfontaines kaldılar. Ulûm-i tabîyye hâlâ lââyık olduğu mevki'e çıkamıyordu. Hatta bir gün akademide bir ilm-i nebâtât mütehasısı notlarını okurken cebir ile mütevaggul bir zât kızmış ve gülererek:

"Mademki salatadan bahs ediliyor, ben de kendi salatamı yemeyi müreccah görüyorum" sayha-i tezyîfini çıkarmaktan nefsinin men' edememişdi. Bu taarruz yalnız ilm-i nebâtâta münhasır değildir. İlm-i hayvânât da bu taarruzlardan hissesini almışdır. Bu ilmin hayâtı Aristo kadar eski olmasına rağmen "Redi" den evvel böceklerin, vesâir hayvânâtın hayâtıyla tevaggul gülünç bir telakkiye vesîle teşkil ederdi. Halk haşerâta "pis böcek, toprak boku" derlerdi. *Haşerelerin İstihâlesi* namıyla bundan kırk sene evvel, oldukça güzel bir eser yazan Maurice Girard bu husûslardan bahs ederken der ki:

"Masalcılar tarafından arslanın ağzına yerleşdirilmiş olan bu hakaretâmîz bit kudemânın menşe'-i haşerât hakkındaki fikirlerini hulâsa eder."

Mübdi'lere, hükemâ'ya ehemmiyyet veren hükümdârlar nâdir değildir. Kepler'i İmparator İkinci Rudolf, Harvey'i Kral Birinci James nasıl korudularsa Fransa'da da fenni, fazileti On Beşinci Louis himâye etmişdir. Louis vatanında ilm-i nebâtâtın bir kıymet kazanması maksadıyla Trianon'da bir nebâtât bağçesi tesisini düşünmüşdür. Trianon Versay'da binâ edilmîş iki şatodur ki, büyüğünü On Dördüncü, küçüğünü de On Beşinci Louis yaptırmışdır. Bağçenin tesisinde, tasnîf-i tabîi prensipleri hakkında mühim fikirler beyân eden Linee'den pek büyük istifâdeler te'mîn edilmîşdir. Louis emelini kuvveden fi'le çıkarınca nebâtların bir nizâma vaz'ı için Bernard de Jussieu o bağçeye me'mûr ta'yîn edildi. Bu sûretle Fransa'da mevcûd bütün nebâtlar bu bağçeye toplanıp güzel bir "flora mecmûa-i nebâtât" vücûda getirilmek istenildi...

... Linee, nebâtları tanzîm için ibtidâ çiçeklerle meyveleri ayırdı ve bunları sathî bir sûretde tahlîl etti. Nebâtları tenâsül uzuvlarına hâs bir tâkım mütehâllif fizyolojik seciyyeler üzerine sınıflara, ibrelerin adedini mukâyese ettiği nebâtları ise sınıf ve fırkalara taksîm etdi. Lâkin en ziyâde ehemmiyyet verdiği husûs sınıflar idi. Ve dâimâ "usûlde sınıf ve fırkalar, derdi, akl-ı beşer mahsûlûdürler. Nev' ve cinsler ise tabîat tarafından terkîb

ve teşkil olunurlar." Bunun için, icâd ettiği "usûl"ün fırka ve sınıflara müteallik aksâmı kasdı olarak "sun'î"dir. Bu sun'îlik neticesinde yine vücûda gelen "usûl-ü tabîi" cins ve nev'leri yek-dîgerine yaklaştırmıştır.

Bu sıralarda Bernard de Jussieu, teşrih ve nebâtât âlimlerinden Almanyalı Lorenz Heister ve İsveçli Carl Linee ile mesâîsini birleştirdi. De Jussieu, Linee'nin usûlü ile kendi müşâhedelerini mezc ederek gâyet ehemmiyyet verdiği ba'zı evsâf vâsıtasıyla yek-dîgerine müşâbih nebâtları bir arada mütâlaaya başladı. Uzun tezkîr ve tüveyclerin irtikâzını silsile teşkilinde bir vasıf gibi kabul etdi. Vücûda getirdiği tasnûf en önce Trianon bağçesinin defterine yazıldı. Bundan sonra bu tasnûf meselesine Adanson ve Antoine Laurent de Jussieu de karışdılar. Réaumur, Bernard de Jussieu gibi iki büyük âlimin şâkird ve ma'rifeti olan Adanson nebâtâtın bütün aksâmını bir tutmak istiyor ve bu usûl ile tabîliğe doğru kavî bir adım atıyordu. Adanson bütün zevi-l-hayâtı muhtevî bir tablo vücûda getirdi. *Senegal Târih-i Tabîisi* ve *Âile-i Nebâtât* isminde iki mühim eser yazdı. Yâzık ki, bil'âhire siyâsî bir inkılâbda bütün vesâit-i mütâlaasını gayb etdi. Bir zamân sonra o kadar fakîr düşdü ki, henüz teşkil olunan enstitüye çağrıldığı zamân sokağa çıkacak bir çift ayakkabısı olmadığından da'vete icâbet edemedi.

Bütün bu yoksuzluklar, muhîtin bu kayıdsızlıkları içinde irâdelerine sâhib olan bu zâtlar çalışdılar. Biraz sonra Antoine Laurent de Jussieu ile Lamarck ifrâdda ve evsâfda bir teselsül aradılar ve bu taharrî yardımıyla üç kanûn vücûda getirdiler:

Birinci Kanûn: Aynı zümreye mensûb nebâtlardaki evsâf dâimâ sâbit ve vâhid-ül-şekldir. Henüz teşekkül etmekte olan bir nebâtdaki filkaların adedi, çiçeklerin bünyesi buna iyi bir misâldir. Bu sebepten bu kanûna "zâtî" denir.

İkinci Kanûn: Aynı zümreden olan nebâtlardaki evsâf bazen istisnâ kabîlinden mütehavvil, bazen vâhid-ül-şekldir. Bu evsâfta zâtî olmayan uzuvlardan sudûr eder. Ke'sin mevcûdiyyet yâhûd adem-i mevcûdiyyeti vüreykat-ı tüveyciyyenin adedi, bezirlerin inkisâm ve intizâmı da buna misâl olarak gösterilebilir.

Üçüncü Kanûn: Aynı zümrenin nebâtlarındaki evsâfı bazen istisnâ kabîlinden mütehavvil, bazen de vâhid-ül-şekl olur ki, bu evsâf bazen zâtî bazen de gayr-i zâtî uzuvlardan mütehadisdir. Yaprakların, istiğmat ve ibrelerin evsâfı bu kabîldendir.

İşte, bu üç kanûna istinâden Laurent de Jussieu nebâtları zât-ül-filka, vâhid-ül-filka, adîmet-ül-filka olmak üzere üç büyük kısma ayırmış ve bu üç kısmı da ikinci derecede 19 taht-ı sınıfa tefrik etmiştir. Fakat, bu zâtın tasnûfi hâl-i hâzırda makbûl değilse de fikr-i umûmiyyesi ile-l-ân cârîdir.

... On dokuzuncu asrın başlangıcındaki fennin gerilemesinden münbais ba'zı hatâların Lamarck üzerinde te'sîri görülmüştür. İşte bu sebebdendir ki, onun *Felsefe-i İlm-i Hayvânât* namındaki eserinde bazı hatâlar bulunuyor. Fakat, bu yanlışlar zann ve iddiâ edildiği mertebe büyük ve ehemmiyetli değildir.

Fizik tecrübe ve ma'lûmatının bu asırda ne kadar sathî olduğu ilim erbâbıindinde ma'lûm bir keyfiyettir. Bu böyle iken Lamarck'ın "seyyâlât" (fluide) hakkındaki düşünceleri nazar-ı i'tibâra alınırca dehâsının vüs'at ve büyüklüğü de çabuk dikkati celb eder.

Lamarck her şeyden evvel şuna kaidir ki, her ilmin kendine mahsûs bir felsefesi vardır. Ve bu hakikati herkesin bilmesi lâzımdır. Hakikî teceddüidler, ciddî terakkiler münhasıran bu usûl ile elde edilmek kabiliyyetindedirler. Eğer bir ilmin felsefesi ihmâl edilirse onun ileri gitmesi güçleştiği gibi bu husûsda vücûda getirilecek esere de mükemmel denemez.

İlm-i hayvânâtın felsefesi Lamarck'ın sa'y ve cehdi ile doğmuştur. Ulûm-i tabîyyenin târih-i tabîi üzerine te'sîs edilmesi bu zâtdan sonradır. Lamarck'ın iddiâsı vechiyle "ulûm-i tabîyye" mütehasısları yeni nev'leri göstermeye çalışmakla pek boşuna vakitlerini öldürmüşlerdi. En evvel bir "felsefe-i ilm-i hayvânât" iktizâ eder. Hayat-dâr olanların şekillerini kırk yarararcasına tavsîf etmek bî-hûdedir. Son zamânlarda Ernest Haeckel da bu fikri ileri sürdü. Taharrî ve tedkiklerimiz şekl-i hâriciyye münhasır kalmamalı, dâhiline kadar nüfûz etmeli ve onu teşkîl eden mâddelerin tedkikat-ı aynıye ve belki hürde-bîniyyesine kadar taalluk eylemelidir.⁵

Ulûm-i tabîyye mütehasısları vücûda gelmesi melhûz yeni nev'lerin ânâtını, tahavvüllerindeki küçük noktaları, hulâsa mütâlaa edilmesi muktezî husûsların yalnız şekillerini, bu'dlarını, renklerini hâricî aksâmını tedkike şâyân görmek iddiâsında bulunurlarsa bu iddiâ ulûm-i tabîyyenin ilerlemesi için büyük bir mâniadır. Bu sa'yin verdiği yorgunluk sâde bir isim listesinin genişlemesinden başka bir işe yaramaz. Husûsî mâddeleri iyice araştırmak usûlü çokdanberi âşikâr bir ehemmiyet kazanmıştır. Lamarck'ın bu irâesi eşbâhun daha basît tafsîlâtı ile bazı mütehasıslarca mütâlaanın başlıca mevzû'nu teşkîl eden tarzların mülâhazasına kanâat etmek i'tiyâdını doğurmuştur.

Bugününün fûnûn-i tabîyyesi Lamarck'ın dün gösterdiği bu usûle minnet-dârdır. Lamarck, felsefe-i ilm-i hayvânâtın muhtelif kısımlarıyla biyolojiye ve dolayısıyla târih-i tabîinin umûmiyyetine esâslı bir temettu' ayırmıştır. Çünkü eserde fer'lerle değil esâs ile uğraşmıştır.

⁵ *Kâinât'ın Muammâları*. Ernest Haeckel.

Merhûm Bahâ Tefik ile tercümeye başlayıp nâ-temâm bıraktığımız bu eser taraftandan tercüme ve itmâm edilmek üzeredir.

Fi-l-hakika, Lamarck Darwin kadar müşâhede ve tecrübelerini ilerletmemiş ise de zekâsındaki şiddet, karîhasındaki vüs'at sayesinde Darwin'e ve Darwincilere iştigâl edilecek iyi bir mevzû' bırakmıştır.

Hayât sahibi olanların tahavvüle uğradıklarını en ibtidâ anlatan ve bu husûsda felsefî bir kudretle fikir beyân eden Lamarck'dır. Nesebiyye mesleği⁶ târihinde en büyük mevkiî tutan bu zât "istihâle nazariyyesi"ni pek umûmî bir şekil altında mütâlaa etmiştir.

Kırk beş sene evvel yani Lamarck'ın eseri neşr olunduktan tâm elli dokuz sene sonra Ernest Haeckel *Felsefe-i İlm-i Hayvânâtı ve-yâhûd Hayvânâtın Târih-i Tabîisi Hakkında Mütâlaât-ı Nisbiyyenin Beyânı* ünvanlı eserinden bahs ederken:

Bu hayret-efzâ eser, der, nisbiyye mesleğinin şimdiye kadar zâhire çıkarılmış neticelerinin yegâne ma'kul ve harfi harfine îzâh edilmîş ledünniyyâtıdır."

Lamarck tabîat-ı uzviyyeyi mihânîkî bir noktadan mütâlaa etmiştir. Meydâna getirdiği felsefî usûl bu mütâlaa yardımcıdır. Senâiyyet fikriyle mücâdelede bulunan Lamarck'ın sa'yi uzmanlar lüzûmu derecesinde nazar-ı dikkati celb edememiştir. Bu sûretle Darwin'in kitâbı neşr olununcaya kadar, bu nazariyye tâm yarım asır derin bir mahrûmiyyet ve lâ-kaydî altında ezilmiştir.

Lamarck, bugün mevcûd olan nev'lerin eskiden mevcûd olup sonradan mün'adım olmuş nev'lerden sudûr ettikleri fikrini ilm-i müstehâsâta⁷ istinâd etdirerek felsefe-i tabîiyyeye iyi bir çığır açmıştır. Neticede herkese kabûl ettirmiştir ki, bugünkü mevcûdlar derin bir istihâlenin muhassılasıdır. Ya'nî uzuvlar, muhîte mutâbakat te'sîriyle, bâtından bātına inkitâ'sız bir sûrette tahavvüle uğrayarak, bu hâle gelmiştir. Her uzuv kendi muhîtime uyarak, alışarak orada yaşar ve orada inkitâ'sız bir sûrette ecdâddan ahfâda devr-i ihâle olunabilen bir neşv ü nemâya ma'rûz kalır. Bir muhîtte gâyet mükemmel tarzda taazzuv etmiş ferd biraz sonra nev'e kalb olur. Bu keyfiyyet tamamıyla tetâbukun îzâhıdır. Bunun için, Lamarck tahavvül ve istihâlede muhîtin pek büyük bir dahilî olduğuna kani'dir.⁸

İstihâle avâmil-i hâriciyyenin te'sîri tahtında bulunan hayat-dâr maddelerde aksî te'sîr neticesi olarak vücûda gelir. Zevât-ı uzviyye,

⁶ Doctrine g n alogique.

⁷ Pal ontologie.

⁸ Muh tin te's ri pek  ok h kem nın nazar-ı dikkatini celb etmişdir. Hatta Vergilius fil hata m teallik eserinde: Adspice et extremis domitum cultaribus orben, divis ae arboribus patri ae... der. Ma'n sı "şarkdan Mağrib'e kadar b t n k in tı dolaşalım muhtelif iklimlerin muhtelif ağacları olduğunu g receğiz." demekdir.

muhtetin hâletine tevâfuk eder. Bu mutâbakat vâsıtasıyla husûle gelen “seciyye-i müktesebe” dahi verâset tarikiyle evlâda geçer. Bunun teselsülü ile de nev’ler meydâna çıkar.

Tetâbuk, tekâmül, mükteseb seciyyelerin evlâda intikali; Lamarck tarafdarlarını beyân etdikleri “istihâle nazariyyesi”nin üç mühim rüknüdür. Bu üç rüknün fennde ne gibi bir inkılâb yaptığı ta’kîb edilirse insân hayrete düşer. Beşeriyeti efsânevî bir akîdeden en açık ve sâde ta’bîriyle edyânın mugalatasından kurtardığı için kıymeti cihan değer.

Lamarck, tetâbuk fikrine dâhiyâne bir keşf vâsıtasıyla vâsıl olmuştur. O noticede şu hulâsayı meydâna çıkarmıştır ki “Vazîfe-i uzvi tevîd eder. Her uzvun teşekkülü kendi fa’âliyyetine bağlıdır”. Fakat, onun bu husûsda kat’î bir delîl irâe edecek ve bunun mekanizması hakkında esâslı bir söz söyleyecek zamânda yaşamamasıdır ki, umûmun nazarını bir noktaya toplayamamıştır. Bununla beraber, Lamarck, bu meselede fennin büyük bir müjdecisidir.

Birkaç seneden beri tekâmül meselesi büyük ve ilmî bir hareketi te’min etmişti. Muhtelif âlimler bu hareketde müteferrik bir rol oynamak istedi. Tafsîlâtın en küçük noktaları ibtidâi bir tedkike ma’rûz bırakıldığı zamân ma’lûmatın süsleri, mugalata işe karıştı. Bu icrânın gayesinde “saf-satacılık” da (Verbalisme) fikir kadar yer işgâl etti. Çorak bir sahada fennî usûllerin, ciddi fikirlerin neticesi külliyyen mahv olub gitmeye mahkûm kaldı. “Yeni Lamarck tarafdarları” (Neo-Lamarckennes) türediği esnâlarda ekseriyet-i azîmenin Lamarck’ın esâsî düşüncelerine pek az sadık kaldıkları göze çarptı. Fakat “Yeni Darwinciler” (Neo-Darwinienns) üstâdlarının tavzîh edemediği, hatta izhâra kudret bulamadığı fikirleri bile kendisine isnâd etmek nezaketliliğinde bulundular. Bu sûretle Darwin nazariyyesi yükseldi ve ehemmiyyet kazandı. Sonraları araya bir sürü sözler, fikirler, faraziyyeler girdi. Hâl-bu-ki, hadd-i zâtında bunların hepsi nâ-temâm bir sûretde mürettebdir. Tekâmül meselesinin tafsîlinde daha etrâflı cihetler nazar-ı i’tibâra alınmak lâzım gelirken bazıları onun en ehemmiyetsiz fer’leriyle uğraşdılar. Hepsisi aslın değil şeklin tahavvülüne kıymet verdiler. Sonunda bu sâîlerin büyük bir kısmı Fransızların “manége” dedikleri hayvân terbiyehânelerinde, büyük nebâtât bağçelerinde, hayvân depolarında, hakikî tekâmüle âid metîn bir düstûr elde edilemeyeceğini anladı. Ekserî mütehasıslar kelebeklerin kanadlarındaki ba’zı siyâh lekeleri; tavusun nazar-firîb elvânını tedkik ile tekâmülde bir netice aradı. Hâl-bu-ki, hayvânât-ı âliyenin hayâtında ehemmiyyetli bir vazîfesi bulunan uzuvların teşekkülü dimâğın bünyesini ve inkişâfın sebeplerini tedkik en birinci maksad iken kuş tüylerinin, hayvân donlarının arîz ve amîk teftîş ve tettebbu’u fâidesizdir.

İşte, istihâle ve tekâmül nazariyyesinin ehemmiyet ve fâide noktasından sukutu bu sûretle te'mîn ve ta'cîl edilmîş oldu. Hatta bu sûretle taharrî ve tetebbu' ba'zı münâkaşalara kapı açmışken bir şeyi:

“... Eğer arının kuşun büyük tüylere niçin mâlik bulunduğunu ve yâhûd dışı kuşun tüyleri erkeğinkinden niçin daha az nazar-rübâ olduğunu aramazsanız istihâle nazariyyesi esâs fâidesiyle yaşatacaksınız.” ihtârında bulunmaya mecbûriyyet hissetti ve bu sûretle hâricî şekillerden ziyâde başka şeyleri, meselâ bünye-i asliyyeyi de tedkik lâzım geldiğini bildirdi.

Lamarck tarafdarlarından ba'zıları “güzel sesli kuşların hançeresi dişilerini memnûn etmek için inkişâf ve tekemmül eder. Tagannîde en ziyâde tekâmül eden mukarenete nâil olur. Ve bunun neticesinde de tevellüd çoğalır. Ahfâd hançerenin bu güzelliğini bu sâyede tevârüs eder” dediler.

Lamarck ve Darwin nazariyyeleri mezc olursa da her ikisinin aslı ile bu düşünce karşılaştırılrsa bunun pek âdî ve çocukca olduğu anlaşılır. Çünkü, mukârenet-i cinsiyede güzelliğin pek büyük bir dahl ve te'siri olsa da ihtiyâc anlarında bunun biraz ehemmiyeti azaldığı görülmektedir.

Meselenin muazzel bir kisveye bürünmesi fizyolojiye verilen ehemmiyetin azlığındandır. Hayâtî hâdiseleri tefrîk etmek ve bütün tedkiklerini felsefî bir tarzda icrâ etmekle mükellef olan fizyoloji-i umûmî bilinmezse nazariyyeler dâimâ zihni müşevveşiyetden müşevveşiyete atar. Tatbikat yapılmaya bile hiç olmazsa ecsâm ta'dîlâtında yalnızmış gibi i'tibâr edilmemelidir. Muhît-i hâricînin te'siri nasıl unutulmuyorsa muhît-i dâhilî de inkâr olunmamalıdır. Bir kere uzviyyet-i muhtelitede esâsî bir vazîfesi olan münâsebetler nazar-ı lâ-kaydî ile görülmekten kurtarılsa hâl-i hâzır taharriyyâtı kendiliğinden ehemmiyetini kazanmış olur.

Bugünün fenni tihâl ve isnâ-aşerde husûle gelen hormon⁹ ifrazı vâsıtasıyla kalın bağırsaklarda takallüs tahassul ettiğini meydâna koydu. Pankreas hücre-i halâliyyesinin şekerin husûl ve teşekkülünde mühim bir te'siri vardır. Mahfaza-i fevk'al-külliyeye, fizyolojinin vazîfesini kat'î bir sûrette ta'yîn edemediği cism-i derekî ile cism-i gamızdan bahs lâzım gelince, bunlar da evvelkiler gibi tekâmül neticesinde ne gibi bir şekil alacakları, ne gibi bir vazîfe ile meşgûl olacakları hakkında bize vasî fikirler vermeye müstaidir.

Koyunlarda “ancona” namında bir ırk mevcûddur.¹⁰ Bu koyunların ayakları “Base köpekleri”ninki gibi kısa ve mültevidir. Şeklen göze çarpan

⁹ Hormon, kanda ve hüceyrâtda tahassul eden bir diastazdır.

¹⁰ Hadd-i zâtında bu bir ırk değildir. Muallim? bunu İngilizlere mahsûs bir nev'e gibi kabûl ediyor.

bu husûsların tagayyürü ibtidâî mi, yoksa bir sebep tahtında mı husûle gelmiştir? Bu ciheti araştırmak lâzımdır...

... Bazı âlimler, istihâle nazariyyesi tarafdarlarının tahavvüllerin hemân hepsinin “mâdde-i musavvire-i menteşe” (Plasma germinatif) ile vücûda geldiğini ileri sürdüklerini zann ediyor. Hatta ben bile *Darvinizm* nâmındaki kitâbımı neşr ettiğim zamân birçoklarının matmah-ı nazarı burada kaldığını yakinen gördüm. Hâl-bu-ki, aslında “Plasma germinatif”e verilecek ehemmiyyetin bir kısmını tekâmül ile münâsebat-dâr diğer düstûrlara da vermek muktezîdir. Tekâmül veya istihâle nazariyyesinde bir noktaya saplanıp kalmak hakikati tamamıyla görmeye mâni’dir. Böyle bir tetebbu’ hiçbir vakit bir ilim, bir meslek şeklini alamaz. Belki, sadece materyalizm kisvesi altında mâhiyyeti değişmiş bir metafizik olur ve fâidesi de mâhiyyeti ile ölçülür...

Nazariyyeyi tafsîl etmeden evvel bir hulâsa yapayım:

Lamarck’a nazaran, evvelâ evâilde zevi-l-hayât bugün bizim gördüğümüz şekilde yaratılmadı. İbtidâda hayât tekevvün-i bi-zâtihi ile zâhir oldu. Hayâtdan evvel tabiâtda mâdde ecsâm-ı câmide halinde idi. Bu ecsâm aynı zamânda kuvvete tâbi’di. Mâdde-i hayâtiyye bu kuvvet yardımıyla vücûda geldi. Menşe’de kuvvetlerin hareketi dâimî idi. Mâdde-i hayâtiyye bu târihten itibaren kendisini teşkil etdi. En evvel Arz’ı işgâl eden mâdde-i hayâtiyyenin şekli bir kütlede ibâretti. Bünyesi ise protoplazma kütlelerinden başka bir şey değildi. Zevi-l-hayâtda doğan ihtiyâc, uzuvları husûle getirdi. Yine ihtiyâcla fa’âliyyet arttı. Fa’âliyyetin tezâyüdüyle uzuvlar tekâmül etdi; şekillerini mükemmelleşdirdi. Uzviyyetin bu mükemmelliyetini şu dört kanûnun te’sîriyle kazandı:

Birinci Kanûn: Hayât, kendi kuvvesiyle, ona mâlik olan bütün ecsâmın hacmini tezyîde dâimâ meyyâl olup kendisini sevk ettiği bir gayeye kadar eczâsının bu’dlarını genişletir.

İkinci Kanûn: Bir vücûd-ı hayvânîyede yeni bir uzvun tahassulu, tahaddüsünü dâimâ ihsâs etdiren, yeni bir ihtiyâcı mûcib olur. Bu ihtiyâc yeni bir hareketden doğar ve muhâfaza edilir.

Üçüncü Kanûn: Uzuvların neşv ü nemâsı, kuvâ-yi müessiresi ale-d-devâm isti’ mâllerine nazarandır.

Dördüncü Kanûn: Hayâtları müddetince şahısların taazzuvunda kazanılmış, değişmiş ve hatta hareketi tasarlanmış olan şeyler, tenâsül vâsitasıyla muhâfaza olunur ve bu tahavvüllerden müteessiren tahassul eden yeni efrâda geçer.

Birinci kanûna göre, bütün zevi-l-hayât neşv ü nemâlarını tevfik edecek bir sebep olmadığı takdirde mütemâdî bir sûretde nemâ bulacak ve biz-zat hayâta bir gâye vaz'ını intâc edecektir. Bu sebep, fa'âliyyet-i hayâtiyye yardımıyla aksâm-ı uzviyyetde tahassul etmiş tagayyürâtdan başka bir şey değildir. Ölmeden evvel bir zât ibtidâ bu neşv ü nemâ melekesini, sonra da yaşadığı müddet zarfında duçâr olduğu herhâangi bir tahavvülü evlâdına intikal ettirecektir. Fakat ilk taazzuvda bu teşekkül mihânîki bir sebep yardımıyla. Hassâs-ı hayvânâtdaki¹¹ ihtiyâcât-ı cedîde onların toprağın, iklimin, gıdanın, ziyâ ve harâretin değişmesi gibi muhtelif hâlet arasında bulunmalarıyla tavsîf olunabilir.

Lamarck'ın diğer iki kanûnu, verâset yardımıyla tahavvülâtı idare ve sevk eden, zamân geçtikçe yeniden a'zâ teşkîl ve yeni nev'ler tekvîn eden sebepleri göstermiştir. Bu husûslar da âtî'deki tafsîlâtta müstebân olabilir.

Teferruâtdan sarf-ı nazar ediyorum. "Tetâbuk" (Adaptation) meselesinin tamâmıyla anlaşılması için Lamarck'ın *Felsefe-i İlm-i Hayât*'ını (Philosophie Biologique) bilmek lâzımdır. İbtidâ bu husûsda biraz izâhât vermek isterim.

Silsile-i tabîiyye bize gösteriyor ki, nev'ler basît ve aynı derecede bir gürûh değildir. Onların arasında bir de "dereçât" (Hierarchie) mevcûddur. Nev'lerin tabîat kadar eski oldukları iddiâ edilemez. Her nev' aynı zamânda nemâ bulmamıştır. Belki, biri diğerini müteâkıb teşekkül etmiştir. Bu böyle olduktan sonra bir şekilde ve aynı hâlde sebâtları izâfî, tahavvülleri de muvakkattir.

Enmûzecen muhâfazası, şerâit-i hâricîyyeden müştakk, şerait-i dâhilîyyeye delâlet ettiği zann olunmaktadır. Bunun da izâhu tenâsül vâsıtasıyla bünyevî ve vazîfevi seciyyelerin intikali, hiss cinsinin şiddetle intibâhu, ihtiyâc gibi husûslarda kabildir.

Lamarck ve taraftarlarına nazaran muhût-i hâricînin te'sîri altında nev'lerin tahavvülü oldukça bârizdir. Yeni ber-devâm olan mevcûdların hâli, enmûzecele, tanınmayacak bir râddeye kadar ta'dîl edilmiştir. Gerek şekl-i münkarız ve gerek bugün yaşamakta olan nev'ler, kendi aralarında tâm ve muvâfık bir karâbetin gayr-i basît münâsebetlerini gizlemektedir. Nebâtî ve hayvânî numûnelerin ekserisi ibtidâî değildir. Fakat bunlar mütevâlî istihâleler tavassutuyla yaşayan ve-yâhûd müstehâse hâlinde bulunan diğer eski şekillerden sudûr etmişlerdir.

¹¹ Lamarck'ın 1815 târihinde vücûda getirdiği tasnîfe nazaran hassâs-ı hayvânât nâime ile adîmet-ül-re'slerdir. Bu tasnîfde adîmet-ül-re'slerde örümcekler bulunur.

... İşte, ulûm-i tabîyyenin Auguste Comte'ü olan Lamarck, bu husûsları nazar-ı i'tibâra alarak tasnîf-i tabîî felsefesini "hayât sahibi olanların muhîte uymaları keyfiyyetinin tahkikî" ve "bu tevâfukun îzâhu" gibi iki mülâhaza yardımıyla tefsîr etmeğe muvaffak olmuştur. Birinci mülâhazanun neticesinde ise:

"Nebâtî ve hayvânî her nev'; hevâî veyâ mâî, muzlim veyâ münevver, sıcak ve-yâhûd soğuk olan kendi muhîtine uygun bir bünyeye sâhib olur." düstûrunu meydâna çıkarmıştır.¹² Buna dair misâller müteaddiddir. Birkaçını zikr edeyim:

İlm-i nebâtâtda şakîkiyye fasîlesinden suda tenebbüt eder bir nev' "düğün çiçeği" vardır. Bunun Latince ve fennî ismi "Renonculus Aquatilis"dir. Bu rebîyyenin suya mağtûs yaprakları zülf-i târ gibi gâyet ince bir sûretde dağınuk ve kesilmiş bulunur. Hâl-bu-ki, sudan hâricde kalan varakları ise kavs-vârî müdevverdir. Bataklıklarda ve-yâhûd göl kıyılarında büyüyen sazlar¹³ çok derin olmayan sularda yarı kalmış bir saçak hâindedir. Akar bir suda bu saçakların bir buçuk metre kadar uzadığı vâki'dir. Âdî ve kara kurbağaların, tatar yani yavru hâlinde iken galsamaları vardır. Lâkin sonradan kuyrukları düşünce ayaklara ve ciğerlere mâlik oluyorlar. Balıkların ba'zıları hem karada hem de suda yaşadıkları için "Dipnoïque"¹⁴ ismini almışlardır. Muhîte tetâbuk keyfiyyeti bunların karada yaşamaları kasdıyla ciğerlerinin, suda yaşamaları matlabıyla galsamalarının teşekkülünü mûcib olmuştur. Dafdağiyeden semendere benzeyen "triton" ismindeki hayvânda -eğer sudan çıkarılmazsa- metamorfoz vuku'â gelmez.¹⁵ Binâen aleyh, hayvân galsama ile bir müddet daha yaşar ve bu müddet zarfında ciğerlere sâhib olamaz. Suyun sathında yüzerek

¹² Buradaki muhîtden maksad iyi anlaşılmalıdır. Muhît, biyolojide, bir şeyin etrafı ma'nâsına gelmez. Muhît, zevî-l-hayâtın arasında yaşadığı eşbâh ve eşyânın hey'et-i mecmûasıdır.

¹³ Scripus Lacustris.

¹⁴ Dipnoïque teneffüs-i muzâaf ma'nâsınadır. Bu balıkların iskeletleri azmi ve guzrûfidir. Kurbağaya benzerler. "Habl-i zahrî" ismi verilen zahrîn hatt-ı mütevassıtı üzerinde ve enbuye-i hadmiyenin fevkinde merâkiz-i asabîyyeyi hâvi bir kısma mâlikdirler. Bu habl dipnoïquelerde dâimîdir. Bağırsaklarında bir dessâme-i helezônî vardır. Deverânları müzdevicdir. Kalbleri iki üzeynden ibâret ve gayr-i mükemmel olarak birbirinden ayrılmıştır. Avusturalya ve Afrika denizlerinde yaşarlar.

¹⁵ Metamorfoz, kurbağa, balık, nâime ve böcekler gibi eşhâs-ı hayvânâtın yumurtdan çıkub rüşeym hâlini müteâkib kâhil hâline gelinceye kadar geçirmekte olduğu muhtelif safhalardır. Hayvânât-ı mezkûre neşv ü nemâları esnâsında uğradıklarını bu tahavvülâtda şekil, taazzuv ve ahlâk cihetiyle de temeyyüz eder. Türkçede "istihâle" kelimesini buna mukâbili bulunduyorum. Metamorfoz Rumca tahavvül manasına gelen "μετα" şekli demek olan "μορφη" kelimelerinden müteşekkildir. Transformasyon bunun müterâdifidir.

gıdasını tedârike meşgûl kuşlardan ba'zıları meselâ, şâtiyye sınıfından "Echassier"¹⁶ ve "zât-ül-ercül-il-keffiyye" (Palmipède)¹⁷ gibilerin bünye-i teşrîhiyyeleri dikkatle gözden geçirilse karada yaşayan kuşlardan pek az noktalarda ayrıldıkları görülür. Meselâ, Albatros ismi verilen Bahr-ı Muhîtt kuşlarından biri ile kutan ve karabatak dâimâ kartal ve akbabaya benzedikleri gibi, küçük martı, deniz ördeği de doğan ve çaylağa, su kırlangıcı âdî kırlangıca, balıkcıl ve Mısır'ı irvâ eden Nil nehrinin telli turnası da deve kuşuna müşâbehet ibrâz ederler.

Memeli hayvânlardan da bu gibi birçok misâller bulunabilir. Ez cümle, şimâl cihetinde kümes hayvânlarına musallat olan "musteline" zümresine mensûb küçük et yiyicilerden "zerdeva" (Martre)¹⁸ râhû elli ve kayık küreği tarzında kuyruklu su samuruna, foklar köpeğe, deniz ayısı su aygırına benzerler. Bununla beraber, tuyûr-ı mütesallikadan birçok memelilerdeki bol hava hayâtı ve toprak altında yaşayan köstebek, yer faresi gibilerdeki karanlık hayâtı, iklimin sıcak soğuk ve-yâhûd medârî olması harekete, hisse, taarruz ve müdâfaaya hâdim uzuvların birçok ta'dîlâtına sebebiyyet verdiği gibi dâhildeki ahşânın üzerine de muhîtlerin büyük bir te'sîri olduğu meydândadır.

İşte, Lamarck bu husûsları tedkik ederek neticede şunu bulmuştur ki, ister nebâtî, isterse hayvânî olsun herhâangi bir âile-i uzviyye yaşadığı mahalle, usûl-i maîşetine imtisâlen değişmektedir. Ve bu tahavvülün üzerine "şerâit-i muhîtiyye"ye tetâbuk tarzlarının da dahilidir.

Nev'lerin muhîte uyması iki sûretle îzâh edilmiştir: Bunlardan biri gayr-ı tabîî, diğeri tabîîdir. Birinci usûlü ta'kîb eden zâtların mensûb oldukları meslek "sur doctrine naturaliste" ismini alır. Bunlar, muhîte tetâbuk keyfiyyetini evvelden isbât edilmiş bir âhenge haml etmektedirler ve bu aheng doğrudan doğruya, ilâhîdir, rahmânîdir. Yani mugalata ile beraber hey'et-i umûmiyyesi "metafizik"i teşkîl eder. Lâkin Lamarck, bunun aksî olarak, kuvvetde, mâddede ve hayât kanûnlarında tetâbukun derecesini kısmen araştırmışdır. Her vakit dâimâ hâricî, dâhilî şartlarla mevcûd vesileleri nazar-ı i'tibâra almağı unutmamışdır. Aynı zamânda vazîfeyi, dâhilî ve hâricî ta'bîrlerin teşârükündeki aks-ül-ameli, uzviyyeti, muhîti ve bunların arasındaki sebep ve mihânîkiyyeti keşfe hâdim-i intizâmın mevcûdiyyeti de mütâlâa ve bu sûretle "tabîiyye" mesleğini iltizâm etmiştir.

¹⁶ Ayakları ve gagaları uzun kuşlar.

¹⁷ Ayakları perdeli ve gevrek hizmetini gören kuşlar.

¹⁸ Evvelce bu hayvânı, Yunânîler fare ve yılan avlamak maksadıyla bağçelerinde kedi gibi beslerlerdi. Kedinin insânlara ünsiyyeti bu hayvândan sonradır.

Lamarck, fazla olarak, tetâbukun tabîi bir usûl ile îzâhuna medâr olabilecek yedi esâsı kayd ve kabûlde musirr davranmışdır ki, bu yedi esâsı zübdeten kayd ediyorum:

1- Muhît-i hâricînin te'sîri- Lamarck bu husûsu îzâh ederken demek istiyor ki, gölgede ziyâsızlıktan bir nebâtın solması, sâkının ve dallarının ziyânın geldiği tarafa teveccühü uzviyyetin bir aks-ül-amelidir. Karada ve denizde yaşayan nebâtların buldukları mahallerde, ba'zı teşâdüflere istinâden, bünyelerini ta'dil etmeleri de bu aks-ül-amel dâhilindedir. Zâtî iktidârlarına ve dâhilî kuvvetine ibtinâen hareketleri ise muhîtin, mahallin ve harâb edici (Nocif) ta'dîlâtına tevâfuk etmek maksadıyla icrâ etdikleri cehden başka bir şey değildir.

Muhît-i hâricî dâimâ muhît-i dâhilîyi sa'ye, fa'âliyyete tahrîk eder. Lamarck, hâricîn esbâb-ı mûcibesi karşısındaki vesâil-i tahavvülüyenin dâimâ bu vesilelerden kendisine bir temettu' ayırdığını ve dâhildeki esbâb-ı mûcibenin esâsî ve kaidevî bir "Hisse-i iştirâk" ı (Role) olduğunu kabul etmiştir.

Lamarck, bir taraftan bu meseleleri halliyle uğraşırken diğer taraftan önüne bir mesele daha çıkmış ve "Acebâ, demişdir, kendi hâliyle, şartıyla devâm eden bir muhît bir müddet sonra değiştiği vakit o muhîtte evvelden beri yaşamakta olan ferdler tekrâr kendisiyle yaşayabilecek bir isti'dâdı kazanmak için ne gibi bir muâmeleye ma'rûz kalır?" Bu suâl akabînde cevâb vermeye çalışmışsa da mübhemdir. Her ferdin kendisine mahsûs sâbit vazîfevî ve bünyevî bir husûsiyyeti, bir muayyeniyeti vardır. İşte, bu değişen ikinci muhîte uymak için kendi teşekkülünde bir hudûd ve kolaylık te'sîs edebilir. Herhâangi nâm ile yâd edilirse edilsin acz, isti'dâd, ihtiyâc gibi bir nev'de zâta mahsûs olan hâlet-i istihâlenin vuku' a geleceği ciheti ta'yîn kasdıyla dâhilî bir sûrette hâric ile, muhît-i amelî veyâ hükûminin ta'dîlâtı ile mübârezeyle girişir.

2- İ'tiyâd, amel, tabîi ve mükerrer âdet- Lamarck, bu husûs ile tetâbuku îzâh ederken hulâsaten der ki:

"Bir uzuv, kendi meşguliyyetine, fa'âliyyetine nazaran hazırlanır ve neşv ü nemâ bulur.¹⁹

Kuşlardaki kudret-i basarîye, uçucu balıklardaki müsebbih sadrinin bünyesi; "kaba kuyruklu sincap Ecoreuil Volant" daki "gışâ-yi sukûtiye"nin mevcûdiyyeti; muhtelif memeliler ile yüzen tuyûrun parmakları arasın-

¹⁹ Hakikatda bu kanûnu 1880'de muallim Bichat "Hayat ve Ölüm Üzerine Tedkikât-ı Fizyolojiye" nâmındaki eserinin beşinci kısmında îzâh etmiştir. Bugün birçokları onun râddesine âid olduğunu iddiâ ederler. Herhalde kat'iyetle îzâh eden Lamarck'dır.

daki gışâlar; yarasanın kolları, parmakları ve kuyruğu arasında teşekkül etmiş olan “gışâ-yi cenâhi”ler hep bu düstür ile hallolunabilirler.

İ'tiyâd hissîyyeti tard, fa'âliyyeti tenkis eder ve bunların yerine bir ihtiyâc husûle getirir. Bundan başka Lamarck ihtiyâcî bâ'is olan husûsa bir de fizyolojik te'sîrin ilâvesini münâsib görmüştür. Te'sîrin münteşir nüfûzunu, uzviyyetin umûm-i vezâif üzerindeki rolünü kabûl ettiği gibi vücûdun eczâsı üzerinde -ihtiyâcî tevlîde isti'dâdli- mevziî ve müntahib bir te'sîrin mevcûd olabileceğini de ileri sürmüştür.

3- Amelin fıkâdânı ve âdetin devâmlı inkitâ'ı- Birçok bâtınlardan beri zulmetde yaşayan her nev'in gözleri dumûra mübtelâ olmaktadır. Balina, şîr mûrçe gibi hayvânlar tarz-ı tagaddîlerine tâbî' olarakdan bu hâlde kalmışlardır. Ya'nî Lamarck'a göre bir uzvun meşguliyyetindeki noksâniyyet bedende bazı eczânın tadrîcen izâlesini te'mîn eder.

De Candolle, 1813 târihinde *İlm-i Nebâtâtın Nazariyye-i İbtidâiyyesi* nâmıyla neşr ettiği bir eserde bu fikre ibtinâen nebâtların nâ-temâm kalmış uzuvları üzerindeki etüdlerini göstermiştir. İşte, cezâir-i berr-i muhîtte dolaşan bir nev'i tepeli devekuşu “Apteriks” ve daha birçok koşucu kuşlardaki kanadlar bu sebepten ibtidâi bir hâlde kalmışlardır.

4- Verâset - Hayâta sâhib bir hayvân veya bir nebâtın bünyevî ve vazîfevî mükteseb seciyyesi kendi evlâdına intikal eder. Ebeveynine verâseten merbût olan bu nev'de, hayâtın şerâit-i muahharasına göre, bu seciyyeler azalır, değişir ve-yâhûd sebât eder. Fakat muhîtte tevâfuk meşguliyyetin noksâniyyet veya fazlalığı ile bu nev'de bir yenilik görülse de babasından müntakil yine bir kısım kalır ki, tasnîf-i tabûide en ziyâde bu aranılır. Zevahif, tuyûr, haşerât, zât-üs-sedâyâ gibi nev'lerden uzun müddet ziyâsız bir mahalde yaşayanların yavruları da a'mâ olarak doğmaktadır. Apteriks'in yavrusu daha yumurtadayken kanadları samura mübtelâ olmaktadır. Zehirli kör yılan dünyaya geldiği zamân “azm-i kas”ının kolları ile irtibâtı yoktur. Bu yılanın hâlet-i mebnâda kalmış hafif bir havsalası vardır. Hâl-buki, bugünkü yılanlarda ne “ketef” ne de “verek”den eser görülür. Verâset, eslâfa tamamıyla merbût olan ba'zı nesillerde evsâf-ı kadîmeyi de muhâfaza eder. Bunun için, verâset bir nev'i tenvî' ve teş'ibe sâî olan “esbâb-ı tahavvülüye” ye mukabil olarak bir muhâfazalık kudretine de mâlikdir.

5- Tesâlüb- Bir nesil vücûda getirmeğe müsâid iki müstakil ferdin ittihâdı, nev'inin teşekkülünü mûcib olur. Bu itikâda zâhib olan Lamarck *Felsefe-i İlm-i Hayvânât'*ında diyor ki:

“... Bil'âhire bir ırk hâlini iktisâb edecek olan nev'lerin, ki zamânla biz ona nev' nâmını veriyoruz, tedricen teşekkülü için tesâlüb yegâne vâsıtaadır. Bununla beraber, gerek zooteknide ve gerek husûsi tecrübeler-

de Lamarck'ın bu iddiâsını takviye edecek esâslı bir müşâhedeye dest-res olunamamıştır. Beygirin, eşeğin, koyun, keçi ve tavşan gibi memeli hayvânların melezleri ekseriyyetle akimdir. Bu sûretle husûle gelen ikinci bir nev'in teşekkül edebilmesi muhtemel değildir. Mahsûl ya anasına ve-yâhûd babasına benzer. Lamarck, ayaklarının şekli babasına, yüzünün şekli anasına benzeyen iki numûnenin bir ferdde imtizâcını bir nev'i gibi kabul ediyor ki, buna o kadar "kat'îdir" denemez. Hâl-bu-ki, ayrı ayrı olmayıp da bir nev'e mensûb olan muhtelif gürûhlar arasında bu tesâlüb vuku'a gelirse tabîî netice bir dereceye kadar Lamarck'ın anlatmak istediği meseleyi tavzîhe kâfi gelir.

6- Gâyet mühlik bir muhît tarafından bir nev'in imhâsı.

Muhît bazı nev'lerin tekâmül ve ihyâsına, ba'zılarının da inkıraz ve imhâsına çalışır. Bugün elde mevcûd koleksiyonlar bize eski nev'ler hakkında ba'zı irâelerde bulunuyor ve biz şekilleri mün'adim olmuş hayvânî ve nebâtî nev'lerden henüz tek tük ber-hayât olanlarda da bu husûslara tesâdüf etmekdeyiz. Buna rağmen uzun tedkikler gösteriyor ki, hayvânât ve nebâtât arasında ehemmiyetli bir yekûn teşkil eden bir sürü gürûhtan bugün bir tek nesil kalmamıştır. Nev'lerin muhît ile imhâsı pek basîttir. Bir uzvun dumûru o uzvun muhâfazasına gayr-i müsâid bir vazîfe, gayr-i müsâid bir muhît ile kâbil olmuştur. Bir uzuv fa'âliyyetsiz kalır, muhîtime uymaz, fi'linde cebr ve ârzû görmezse küçülür. O hâlde, muayyen bir uzva tatbîk edilen bir düstûr niçin bir bedenin hey'et-i mecmûasına, dolaşısıyla bir ırka şâmil olmasın?

7- Rakip nev'ler vâsıtasıyla bir diğer nev'in imhâsı - Lamarck'ın beyân ettiği bu büyük müşâhede Darwin tarafından daha vâzih ve daha kat'î bir sûretde îzâh edilmiştir. Hâl-bu-ki, Huxley, Lamarck'ın "mübâreze-i hayât" hakkında basît bir fikre bile mâlik olmadığını söylüyor ki, bu iftirâdır. Çünkü Lamarck 1792 târihinde kaleme aldığı bir eserinde diyor ki:

"Beşer dâimâ hemcinsi ile mütemâdî bir harb hâlinedir ve her vesile ile onu mahva uğraşır." Darwin, mübâreze-i hayâta fazla ehemmiyet vermiştir. "Mübâreze ölüme pîş-rev olsa bile hayât arasındaki intizâmı, kuvveti te'mîn eder." olduğunu Darwin kabûl ettiği hâlde Lamarck da bu husûsu mahsûlât-ı tabîîyyede terakki ve tekemmül unsuru bilmiştir.

Lamarck, nazariyyesini ileri sürmeden evvel tasnîf-i tabîî ile uğraşmıştır. Onun münferid sa'yi bu ictihâdât arasında dikkati celb edecek bir ehemmiyet kazanmıştır. Herkes anlamıştır ki, Lamarck tasnîfinin esâslarını uzuvların mevcûdiyyet, mükemmeliyyet ve vazîfeleri üzerine te'sîs etmektedir.

Lamarck, 1783 târihinde yazdığı *Nebâtât Lûgatı*'nın mukaddimesinde söylediği vechle hayât sahibi olanların hepsi tabî bir "derecât" (Hierarchie) arz eder. Tasnîfde bunun da gözedilmesi lâzımdır. Bernard de Jussieu, Versay ve Paris'deki nebâtât bağçelerinde "tevzî'-i nebâtât" hakkında çizmiş olduğu krokiyi bu esâsa istinâd ettirmiştir. Bu sûretle yapılan tasnîf dediklerine nisbetle daha tabîdir. Lâkin derecâta münkasım olmaması da eksik olmasına delîldir. En evvel şu hâtıra getirilmelidir ki, bir uzvun aksâmı arasında derecât olduğu gibi bir mevcûdun uzuvları arasında ve tabîatda yaşayan bütün mevcûdlar arasında da derecât bulunur.

Mesele "Târih-i fenn" noktasından ta'mîk edilirse Lamarck'ın dermiyân ettiği bu fikir "Vicg d'Azyr"den mülhem olmuştur. Vicg d'Azyr, cümle-i teşrîhiyye üzerine yazdığı bir kitâbında basîtten âliyyeye doğru giden hayvânlardaki teşekkülât-ı teşrîhiyyeyi mutazammın güzel bir cedvel çizmiş ve bu cedvelde polip ile solucanlarda bir mi'de; meduzâ, encür-i bahrî, argonot ve naküyyelerin bir çoğunda em'â; "vorticella" (vorticelle) ve "biranşiyon" (Branchion), "deniz salkımı" (Dolryle) gibilerde ise mâî bir uzuv hâricî teneffüs; tek kavkaalı nâimeler ile "deniz kırkayağı" (nereidè), "anomi" (anomi)²⁰, ve "tetis" (Tetis) gibilerde ise em'â, bir cümle-i şa'riyye-i lenfâviyye, uzv-i müvellid ve bir şebeke-i asabiyye; tufeylî solucanlarda ev'ie-i demeviyye, ba'zen basît bir uzv-i basar, çift kavkaalı nâimeler ile sümüklü böcekler, ve sülüklerde hunsâlık, üzeynsiz bir kalb lenfâvî, "ukadât" (Ganglions) hiss-i basar, gayr-i tâm bir uzv-i mazg; böceklerde bir cümle-i asabiyye, a'zâ-yı muharrike, cinsiyet-i münferide, ba'zen uzv-i sem', hâricî bir cümle-i gımdiyeye; esmâk-ı azmiyyede dâhilî mükemmel bir cümle-i azmiyye; denizde ve karada yaşayıp zu-l-maâşeyn ismini alan sınıfta cigerler ve hiss-i şamme; kuşlarda "iki müsekkinli Biloculai" bir kalb; "kıtasiyye" (Cétacé)²¹ ve memelilerde zevke, mazga; ifrâz-ı lebene ve idrâke mahsûs tam uzuvlar mevcûd olduğunu mükemmel bir sûretde göstermişdi. Hatta Aristo bile milâddan evvel beşinci asırda mevcûdât arasında "derecât'ın bulunduğunu îzâh maksadıyla demişdi ki: "Tabîat bir cins ve nev'den diğerine gayr-i mer'î bir terakki ile mürûr eder. Beşerden bizim görmediğimiz mevcûdlara kadar bütün mahsûller dâimî bir irtibât ile yek-digerine merbûtdur."²² İşte, Lamarck bu derecât vâsitasıyla hayvânlardaki a'zâ ve vazîfe silsilelerinin temellerini görmüş, bütün tasnîfini de bu temeller üzerine binâ etmiştir.

²⁰ Başsız ve galsamaları safihvârî olan nâimeden istiridyeye yakın bir hayvândır.

²¹ Balinaları, ki balık değildirler, hâvi olan hayvânât sınıfı.

²² Muallim Bichat'ın ifâdesi de bu mikyâsdadır. Bu zâta nazaran tabîat her şeyini derecât ile vücûda getirir. O bir zümre-i uzviyyeden diğerine geçer. Silsilede hayvânât nebâtât-ı süfliyyeye doğru yaklaşıldıkça tedricen zâfî olan seciyyevî vazîfe zâil olur.

Lamarck'a nazaran, nebâtların muhtelif uzuvlarında ehemmiyetli bir adem-i müsâvât görmelidir. Bu hâl meyvelerde ve çiçeklerde daha aşikârdır. Bir de, meyva ve çiçeklerin ba'zı aksâmında ehemmiyetli adem-i müsâvât mevcûddur. Bu derecâtı tehdîd için istatistiklerle mevcûdât arasında bir mukâyese yapmalıdır. Bu husûsda netice bize gösterecektir ki: "bir kısımdan müstahric mümâseletin bi-z-zât diğer birçok şahıslarda mevcûd olmasıyla o kısmın kıymeti daha ziyâde artar." Bu kâideyi zihnen istihrâc eden Lamarck, derhâl her uzva merbût olması lâzım gelen mertebeli bir levha çizmiş ve bu esâs yardımıyla, mümkün olduğu kadar, devâmlı derecâta münkasım silsiledeki ecnâsı tanzîm etmiştir. Silsilede âileyi cinsden ayırmış ve bunlar arasındaki mesâfenin hudûd maiyyetini kolaylıkla göstermiştir.

1815'de *Hayvânât-ı Gayr-i Fıkariyyenin Târih-i Tabiiyyesi* nâmıyla bir kitâb daha yazdı. Burada hayvânları âlî ve ibtidâî ya'nı mükemmel ve gayr-i mükemmel olmak üzere ikiye ayırdı. Lâkin bir hayvâna mükemmel ve-yâhûd gayr-i mükemmel diyebilmek için elde bir "vâhid-i kıyâsî"nin bulunması lâzımdı. Aradaki derecâtı mukâyese için lâzım gelen bir nokta-i vasatîyi bulmakta gecikmedi. Bu da insân olabilirdi. O, beşerin uzviyyetini gâyet yüksek ve tâm kabûl etmişti. Bu sûretle uzviyyet-i beşeriyyeye uzv be-uzv yaklaşanlar hayvânât-ı âliyyeden, en ziyâde tebâüd edenler ise hayvânât-ı süfliyyeden ma'dûd idiler. Lâkin beşerin uzviyyetine takrîb ve-yâhûd tebâüd için hangi kısımlara fazla ehemmiyet vermek icâb eder? Bunun için de Lamarck "a'zâ-yi hazmiyye, a'zâ-yi teneffüsiyye, a'zâ-yi muharrike, a'zâ-yi tenâsüliyye, a'zâ-yi hissiyye, a'zâ-yi deverâniyye" olmak üzere altı cihâzın mevcûdiyyeti üzerine bir tertîb yaptı. Bu tertîbde uzuvların ehemmiyet ve umûmiyeti mukâyese olunacaktı. Evvelce irâe edildiği vechle, hayvânât-ı ibtidâiyyede hemân yalnız bir müadde ba'zen em'â mevcûd iken sâirlerinde derecât ile a'zâ-yi hissiyye, a'zâ-yi deverâniyyeye gözüküyor ve teâlî etdikçe uzuvların vazîfe ve tenâzurları hemân insâna müşâbehet ibrâz ediyordu.

Laurent de Jussieu, tasnîfde vâhid-i kıyâsiye takdîr-i kıymetin kâide-i şahsiyyesine, ehemmiyet vermeksizin efrâd-ı nebâtiyye arasındaki derecâtı, evsâfın tefevvukunda buluyordu.

Filkaların adedine derecât-ı a'zamiyyeyi, vüreykat-ı tüveyciyyenin adedine derecât-ı vasatiyyeyi, ibrelerin şekline de derecât-ı asgariyyeyi merbût bulunduruyordu. Lamarck ise tetâbukun inceliğine, o saf hayâtiyyenin taaddüd ve tekrârına, bünye ve vazîfedeki çokluğa istinâd ediyordu. Bununla beraber, bu bâriz esâs kabûl edilerek uzviyyet-i âliye ve uzviyyet-i süfliye meydana çıkmış oluyordu.

Zevât-ı uzviyyenin tefevvukunda, evsâfın tefevvuku fikrine esâs vermemelidir. Bunun içindir ki "bir uzvun kıymeti, o uzvun şeklinin kıymeti, o uzvun

âid olduğu hayvâna te'mîn ettiği fâideden ve bu hayvânın diğer hayvânlarla mukâyesesinden anlaşılır." Meselâ, denizde yaşayan foklarda etrâf balıklara nisbetle daha mükemmeldir. Hâl-bu-ki, balıklarda etrâf vazîfesini gören müsebbihlerdir. Köpeğin etrâfı ise bunların her ikisinden daha mükemmeldir. Fok kısmen etrâfıyla tutunur ve yüzer, balık tutunamaz, yalnız yüzer. Köpek ise hem tutunur, hem yüzer ve hem de yürür. O hâlde köpeğin etrâfının kıymeti diğerleriyle ölçülerek bulunmuş olur. Bununla beraber, bu etrâf köpeğin köpek olması için bahş edilmemiştir. O muhîte tevâfukla bu evsâfı kazanabilmiştir. Köpek mahdûd bir muhît içinde yaşasa ve atâlet içinde pûyân olsaydı etrâfına âid bu üç vasfı kat'iyen bulamayacaktı.

Lamarck, 1795'de "Hayvânât Müzesi"ne muallim olarak ta'yîn edildi. Bu zamân elli bir yaşında vardı. Gençler içinde fa'âliyyetle çalışan, nüfûz-ı nazara mâlik zeki birisi mevcûddu. Bu, nev'lere müstakil bir menş'e ve mutlak bir mevcûdiyyet veren Carl Linee'nin muakkibi Georges Cuvier idi. Yirmi altı yaşında olan bu genc, Lamarck'ın hem-mesleklerinden birinin muâvinliğinde bulunuyordu. Mücez bir ifâdeye, seyyâl bir üslûba mâlik olan Cuvier az zamânda çok şöhet kazanmıştı. Buna rağmen, Lamarck, felekiyyât, hikmet, kimyâ gibi şubât-ı fûnûn üzerine beyân ettiği fikirler, yazdığı eserlerle enstitüdeki i'tibâr ve şerefine zâyî ediyordu. Nesil nazariyyesini hiçkimseye anlatamamıştı. Riyâziyyat ve kimyâ hocaları onun salâhiyyetini inkâr etmekte müttelik idiler. Cuvier, şuradan buradan topladığı, parlak olduğu kadar da sathî, ilm-i hayvânât hakkındaki fikirleriyle herkesi bil-akis meclûb bırakıyordu. Bugün târih-i fenn, Cuvier'in o günkü şöhet-i sehîle ve edebiyesinin fenne büyük zararı dokunduğunu ileri sürmektedir. Onun ilm-i hayvânât ve ilm-i müstehâsât hakkındaki der-miyân ettiği usûller ile "Arz Nazariyyesi" gibi düşünceleri pek sakat ve pek edebîdir.

1798'de "Münâsebât-ı tabiiyye ve derecât"a dair *Hayvânâtın Târih-i Tabiiyyesinin Levha-i İbtidâiyyesi* (Tableaux élémentaires de l'histoire naturelle des animaux) nâmıyla bir eser vücûda getirdi. Bunun mukaddimesinde zevât-ı uzviyyenin nokta-i müşâbeheti onların münâsebât-ı tabiiyyesi olduğunu söyledi. Cuvier'nin i'tikadınca, sâbit ve dâimî olan münâsebât aynı zamânda hem münâsebât-ı ulviyyeyi hem de münâsebât-ı müfideyi, mütelhavvil olan münâsebât ise, münâsebât-ı müteselsileyi teşkil ederler. İşî mantıka terk ederek "Böylece bir münâsebetin sebâtı, diyordu, o münâsebeti ihtivâ eden kısmın da fâidesini isbât eder."

İşte, kitabının mukaddimesinde icmâl edilen şu iki satır, 1774'de Antoine Laurent de Jussieu'nun "secâyânın teselsülü" (La subordination des caractères) âid ileri sürdüğü faraziyye ile Lamarck'ın istatistik üzerine müessis mümâselet usûllerinin garip bir halîtasını teşkil etmektedir.

Cuvier, şekillerde bir "alâka-i müştereke" (correlation) aramıştır; bunu îzâh için *Sath-ı Kürenin İndifât Üzerine Nutuk* diye bir eser kaleme

almışdır. Burada “eşkâlin alâka-i müşterekeleri prensibi ile mevcûdattan her nev kendi aksâmından beherinin bir cüz’i vâsıtasıyla tanınabileceğini” iddiâ etmiştir. Cuvier’ye göre, her bir mevcûd uzvu bir hey’et-i mecmûa, bir cümle-i müttahide teşkîl ederler ki, onun aksâmı bi’l-muavada yek-dîgerine mutâbık ve müşterek bir aks-ül-amel tavassutuyla aynı fiile yardım etmektedir. Diğerleri değişmedikçe bu aksâmın hepsi de sâbit kalır. İşte, bu düşünce Cuvier’ye “bir dişi görmekle hiç tanınmayan bir hayvânın resmi çizilebileceği” zannını vermiştir. Bunun üzerine kendisine müstehâse hâlindeki bir hayvânın kılıfı getirilmişdi. O kılıfa bakarak bunun Latinlerin “*Tapirum giganteum*” dedikleri büyükce bir tapire mensûb olduğunu söyledi. Hâl-bu-ki, Cuvier yanılmışdı. Bu kendisini resm ettiği hayvândan pek başka bir hayvandı. O zamân-ı sâlisde yaşamış kalın cildli, filden büyük, ayağa müşâbih suda yaşar “*deinotherium*” idi.

Cuvier’nin bu düstûrunda ikinci bir mübâlâğa ve aynı zamânda noksân vardır. Zevî-l-hayâtın herhangi bir kısmının, bir parçası alâka-dâr olduğu şeyi îzâh edemez. Çünkü uzuvlardan ba’zıları bir şeye delâlet eder, ba’zıları ise diğer uzuvlarla müfid bir alaka-ı müşteriye mâlikdir. Meselâ, belkemiği olan hayvânlardaki izâmın şekilleri bize adale hakkında i’tâ-yi ma’lûmat eder. Tabîî bu husûsda kuşlarda ba’zı istisnâlar vardır. Sonra kanguru ve maymunlar müstesnâ tutulmak şartıyla hayvânlardaki dişlerin bünyesi yine bize mensûb olduğu hayvânın mi’desi, bağırsakları, hulâsa bütün cihâz-ı hazmîsi hakkında bir fikir vermeğe salâhiyyet-dârdır. O halde Georges Cuvier’nin bahs ettiği eşkâlin alâka-ı müşteriye prensiblerinin mütebâkîsi isbâta muhtâcdır. Çünkü bu istisnâlar gitgide ziyâdeleşmektedir.

... Lamarck, 1582 târihinde ilm-i arzın miyâh bahsi *Hydrogéologie* bir eser yazmışdı. Burada sath-ı Arz’daki miyâhun te’sîratına dair taharrîlerini, bu sathın hâlî ve tabîatda, ecsâm-ı hayâtiyyede icrâ ettiği tahavvüllerini gösteriyordu. Bu eserinde Lamarck, Lyell’den evvel jeolojide “esbâb-ı hâzıra”nın hareketi vâsıtasıyla husûle gelen gayr-ı mahsûs tekâmülü müdâfaa etmişdi. Fakat bu irâeden sonra artık Cuvier’nin Lamarck’a hücumları te’sîrsiz kalmaya başlıyordu. Lamarck da halk nazarında, Cuvier kadar “ilm-i arz” meselelerine dair söz söylemek hakkına mâlik bulunuyordu. Ve neticede şunu göstermişdi ki, üzerinde yaşadığımız arz ve bütün sükkânı, vazîfelerinde husûle gelen batî ve şedîd tagayyürât, ifsâdât vâsıtasıyla değil, belki nihâyetsiz asırların birikirdiği batî te’sîrât ile ta’dîlâta mazhar olmuşlardır.

18 Kanûn-ı Evvel 1819’da elli sekiz yaşında olduğu hâlde dünyâya vedâ’ eden Lamarck yazdığı yirmi sekizi mütecâviz âsârıyla nazariyenin

esâsını îzâh etmiş ve ilm-i fennde büyük bir inkılâb vücûda getirmeğe muvaffak olmuştur.

Lamarck bugünkü mevcûdların bir hâlik tarafından değil belki tekevvün-i bi-zâtili vâsıtasıyla vücûd bulup tedricen muhîte uyararak bu hâle geldiklerini musirr-âne söylemiştir.

EK 1: Merhûm Subhî Edhem Bey

Yevmî gazeteler Subhî Edhem Bey'in üfûlunu teessür ve telehhüflerle yâd etdiler. Fi-l-hakika, Subhî Bey daha pek genc vefâtı ile meslek, mütefekkir ve gayûr bir uzvundan mahrûm kalmış bulunuyor... Subhî Edhem Bey az devâm eden hayât ıztırâbında çok çalışmış ve yarım asırlık bir ömrü dolduracak kadar faydalı eserler yazmıştı...

Merhûmun külliyyât-ı ilmiyyesini okuyub da Subhî'ye karşı bir bakıyye-i şükran ve minnet taşımayan bir meslekdâş ve vatandâş tasavvur edemiyorum. O, bir tabîb-i baytar olduğu kadar hassâs ve rakîk bir edîb, büyük bir ansiklopedistdi; her düşüncesini, her fikrini bir bedîa şeklinde göstermek, muhayyilesinin şeffâf filtrelerinden süzülen sâf fikirlerin mütekâsif birer ziyâ kutresi gibi tebellür etmesini isterdi...

Âsârı tedkîk olunsun ..., hepsi ayrı ayrı birer levha-ı san'atdır; orada kalb-i beşer ile rûh-ı tabîat samîmî bir imtizâcla birleşmiş gibidir. Parmağını herhângi satırın üzerine koysanız nabazân-ı ilim ve san'atı hiss edersiniz...

Merhûm Subhî Edhem Bey, ilmî, fennî, ma'şerî hayâtın en mühim ve en çetîn mesâ'iline temâs etmiş ve en muzlim noktalar onun seyyâl ve âheng-dâr üslûbu içinde iktisâb-ı rûh ve vuzûh etmişdi.

Daha çok genç iken tahrîr hayâtına intisâb eden Subhî bir hamlede yekdiğerine uymayan ve hatta kurbiyyet-i fikriyyesi olmayan bir düzineyi mütecâviz eser neşr etmişdi. "İdic" in istiktâb olunduğu gün Askeri Baytar Mektebinin son sınıfını ikmâl etmiş bulunuyordu.

Sonra, sırasıyla, *Darvinizm, Sosyoloji, Târîh ve Müverrihler, Lamarckizm, Hayât ve Mevt, İlm-i Hayoânâta Medhâl, İlm-i Hayoânât Dersleri, İlm-i Nebâtât Târîhi, İlm-i Nebâtât Dersleri, Fen Adamları, Nevsâl-i Baytarî, Bergson ve Felsefi eserlerini birer birer neşr etdi.*

Birçok külfetler, didişmeler ve ümîdlerle ikinci defa neşrine başladı. *Ulûm-ı Tabîiyye Lûgatı* ise zavallı Subhînin bî-vefâ ömrü gibi nâ-gehân söndü, gitdi.

Hocalarından İsmail Hakkı ve Osman Nurî Bey Efendiler, merhûmun hüviyyet-i ilmiyyesine icrâ-yi te'sîrden hâlî kalmamışlardır. Ona ilim yo-

lunda ilk defa yürümesini gösterenler, bu faziletli üstâdların dersleri, kitâbları ve mütâlaaları olmuştu.

Biyolojide Osman Nuri Bey'in te'siri tahtında kalan Subhî, tabiiyyât sahasında İsmail Hakkı Bey'den feyz-yâb olmuş ve bunu *Darvinizm*'in her faslında birçok hâsiyelerle zikr etmiştir.

Subhî Edhem Bey ilm ve fenne ebedî bir atşla susamışdı... Dimâği, mefkûresi, muhayyilesi ilmin her şü'besine ve her çeşidine muhtâcdı. O derece ki ilme olan bu bî-pâyân iştiyâkı Subhî'yi hayâtında muntazam bir "kariyer" sahibi edememişti.

Bugün zoolojist, parazitolojist olduğunu ikrâr eden Subhî, bir müddet sonra biyolojist, naturalist veya moralist olduğunu i'tirâf eder ve ümîd olunmayan bir anda hâfızasının mâzî-yi i'tirâfâtını inkâr ile münhasıran 'publiciste' olduğunu iddia ederdi.

Demler oldu ki ilim ve fününün her şü'besi ile kat'-ı alâka ederek filoloji ile tevaggul etdi. Bu ilmin müntesibleriyle mücâdeleye girişdi... Birçok müşkülâta rağmen bu şü'bedeki kudretini muhâcimlerine tasdik ettirdi ve "İstîlâhât-ı İlmiyye-i Aliyye Encümeni" a'zâlığına intihâb olundu.

Yine öyle anlar oldu ki gençliğin fen adamlarının hayât-ı husûsiyye ve ilmiyyelerini tedkîk ve tettebbu' etmeğe taalî edeceğine îmân etdi... Her şeyi ve her meşgaleyi ber-teraf ederek Avrupa ulemâ ve san'atkâranının hayâtını tedkîk ve tesbît etdi: *Fen Adamları* bu idealin semere-i mesâsidir.

Herhâangi birimiz için bir nakîse-i ilmiyye teşkil eden bu garîb hâlet-i rûhiyyeden, merhûm Subhî bi-t-tab' münezzehdir; onun bu imânî psikolojisini tenkid etmek vakar-ı ilmiyyesini istihfâf etmek demektir. Bu ise kimsenin aklından geçmez. Subhî Edhem Bey, "nev'-i şahsına münhasır" bir muharrir, bir mütefekkindir... O, çalışkan bir inci seyyâdı gibi muhtelif mevzûalardan iktitâf ettiği ilim ve fen cevherleriyle kendine has müfid ve kıymetli bir ansiklopedi vücûda getirdi.

Laboratuvar sahasında iyi bir mütefahhus 'Chereheur' olamayan Subhî ulûm-ı tabiiyye ve hayâtiyye meraklılarının azîz bir muharriri oldu. Üstâdı İsmail Hakkı Bey'in yüksek bir lisânla tadrîs ettiği metîn ve çetîn nazariyyâtı, merhûm şâkirdi vulgarize ederek herkese seve seve okutdu.

Ömrü vefâ edibde *Ulûm-ı Tabiiyye Lûgatını* ikmâl edeydi, memleketde hiçbir ferдин idrâk edemediği orjinal bir muvaffakiyyeti ihrâz edecekti.

Fakat heyhat ki ... Ölümün mahûf ve karanlık parmakları âkıbet onu da rahat bırakmadı. Ve şimdi, o, çok sevdiği vatanından cüdâ, arkadaşlarından mehcûr..., uzak ve yabancı bir muhitin toprakları içinde me'yûs..., muztarib ..., bi-rûh bakıyor...

EK 2: Lamarck ve Lamarckizm 1

Felsefe-i tabîyye ile uğraşanlarımıza “Darwin” ismi meçhûl değildir. Uğraşmayanlara ise birkaçımız bir iki kitâb ve makâle ile bu zâtın şahsını ve mesleğini kısmen anlatdık. Hâl-bu-ki, Lamarck ismi pek az kimsele-re ma’lûmdur. Bu ma’lûmiyyetin hudûdu Garbda, hatta Fransa’da bile dardır. Tabîyyât âlimleri müstesnâ tutulmak şartıyla, pek çokları, ilme, insâniyyete şeref veren sîmâlar, ya’nû feylesoflar arasında “Lamarck” ismi-ni bulundurmamak bile istemezler.

Fransa’da Lamarck’ın hayât ve eserlerine dair birçok mütâlaalar serd edilmiştir. Birçok eserler vücûda getirilmiştir. Hayâtı hakkında yazılan kitâbların en müfîdi Amerikalı Packart’ın: *Lamarck, the Founder of Evolution: His Life and Work* ünvanı ile yazdığıdır. 1901 senesi New York’da tab’ ve neşr edilen bu eser Lamarck’ın pek büyük hâtırasına hasr olunmuştur.

Eser, Lamarck’ın doğduğu zamandan başlar. Dünyâyâ geldiği evin resmiyle “Montparnasse” mezârlığındaki ebedî karârgâhı olan muvakkaten örtülmüş çukura kadar bütün fer’lerin fotoğraflarını da ihtivâ eder. Bize nâmsız, nişânsız bir mezârdan çıkarılıb âdî bir “katakomb” a atılan Lamarck’ın bakıyye-i izâmı hakkında bile haber verir.

Bu büyük feylesofun şahsiyyetinden sırası geldikçe bahs edeceğim. Zâten buna ayrıca bir cild hazırlamakdayım. Yalnız şurada îzâh etmek istediğim bir cihet varsa o da muakkibi Darwin tarafından bile ehemmiyyet verilmeyen Lamarck’ın eserlerine pek az nazarların in’itâf edebilmesi meselesidir. Şükür ki, sonraları bu mükteseb lâ-kaydî zâil olmuştur. Bugün, yine o ehemmiyetsiz telakki edilen kitâb öyle fayda bir menba teşkil ediyor ki, birçok tabîyyât âlimleri ondan istifâde ediyorlar.

On dokuzuncu asrın başlangıcındaki fennin geriliğinden münbais ba’zı hatâların Lamarck üzerinde te’sîri görülmüştür. İşte bu sebebdendir ki, onun “Felsefe-i Hayvanât” nâmındaki eserde ba’zı hatâlar bulunmakdadır. Lâkin, bu yaklaşımlar zann ve iddiâ edildiği mertebe büyük ve ehemmiyetli değildir.

“Fizik” tecrübe ve vukuflarının on dokuzuncu asırda ne kadar sathî olduğu ilm erbâbı indinde ma’lûm bir keyfiyyetdir. Bu böyle iken Lamarck’ın “Seyyâlât” (Fluides) hakkındaki düşünce ve fikirleri nazar-ı i’tibâra alınrsa dehâsının vüs’at ve azameti de çâbuk dikkati celb eder.

“Darwin” in eserleri ile “Lamarck” ın kitâbları beyninde ba’zı farklar vardır. Keyfiyyete temâs etmeyen bu farkları bize fenn tarihi gösteriyor. Her iki eser ayrı ayrı mütâlaa edilecek olursa bu tercih haksızlığı derhâl meydâna çıkar.

Lamarck, Darwin derecesinde umûmun teveccühünü kazanamamıştı. “Nev’lerin menşe’i” meydâna çıktığı zaman halkın seviyesi bu nazariyeyi kabûl edecek derecede hazır bulunuyordu. “Felsefe-i Hayvanât”ın hulâsaları “ıstîfâ-i tabîi” düşüncelerinden daha etraflı bir usûl i’tâ’sına salâhiyet-dârdır. Pek açık bir sûretde yazılan bu kitâbı okuyanlar diğerine nisbetle daha iyi anlarlar.

Zekâlar daîmâ vücûda getirdikleri işlerle tahmîn ve mukâyese edilirler. Bu bir dereceye kadar doğrudur. Zekânın inkişâf ettiği muhît, zamân, mekân, vâsita gibi amellere i’tibâr edilmezse bu kat’iyyet o kadar şiddet kazanamaz.

Lamarck’ın ehemmiyet kesb edemeyişi ba’zı sebeblerin te’sîriyledir. Tekâmülcüler münâkaşaya atıldıkları zaman her şeyden evvel “Darwin”in fikrine riâyet ediyorlardı. Darwin bir yerde diyor ki:

“... Lamarck’ın eserlerini pek fakir gördüm. Orada ne bir fikir buluyordum, ne de bir fi’l”. Bu irâe ve iddiâ pek haksızdır. Esef olunur ki, bu nâ-becâ takdîr “Huxley” tarafından serd edilmişti.

... Ba’zı hususları herkes, ve hâsseten büyük adamlar, ya’nî halk arasında ma’nevî bir nüfûz iktisâb eden zâtlar gibi kabûl edememek meselesi her vakt muarızî ithâm ve istihfâfa sâikdir. Elde “vâhid-i kıyâsî” mevcûd iken bu ithâmın derecesini yalnız insâfî olanlar takdîr edebilirler.

Lamarck’ın hayâtı derîn bir hüznün içinde geçmişdir. O, bu hüznün şiddetini kısmen fenne meclûbiyyet ile tehvîn edebilmişti. Eserlerindeki ifâde fennin Lamarck’ın rûhuna bahş ettiği sürûrun zâhirî bir şeklini gösterir. “Felsefe-i Hayvanât”ın dîbâcesindeki ba’zı tezâhürler o nev’ neş’elerdendir, ki bu büyük feylesofun fenne karşı beslediği muhabbetin derecesini îzâh eder. Bu zevk birçoğunun ve “Félix Le Dantec”in dediği gibi bir koleksiyon merâklısının zevki değil, bir feylesofun bir dâhînin zevkidir.

Lamarck her şeyden evvel şuna kaildir ki, her ilmin kendisine mahsûs bir felsefesi vardır. Ve bu hakikati herkesin bilmesi lazımdır. Hakikî teceddüdler, ciddî terakkiler munhasıran bu usûl ile elde edilmek kabiliyetindedirler. Eğer bir ilmin felsefesi ihmâl edilirse onun terakkisi güçleştiği gibi bu husûsda vücûda getirilecek esere de mükemmel denemez.

“İlm-i Hayvanât”ın felsefesi Lamarck’ın sa’y ve cehdi ile doğmuştur. “Ulûm-ı Tabîiyye”nin “Târih-i tabîi” üzerine te’sîs edilmesi bu zâtdan sonradır. Lamarck’ın iddiası vecihle “tabîiyyât âlimleri yeni nev’leri göstermeğe çalışmakla pek boşuna vakitlerini” öldürmüşlerdi.” Her şeyden

evvel bir “felsefe-i hayvanât” lâzımdır. Hayâtdar olanların şekillerini kılı kırk yararcasına tavsîf bî-hûdedir.

Tabîyyât âlimleri; vücûda gelmesi melhûz yeni nev’lerin ânâtını, tahavvüllerindeki küçük noktaları, hulâsa mütâlaa edilmesi muktezî husûsların yalnız şekillerini, bu’dlarını, renklerini, hâricî kısımlarını tedkîke şâyân görmek iddiâsında bulunurlarsa bu iddiâ “ulûm-ı tabîyye”nin ilerlemesi için büyük bir mâniadır. Bu sa’yın verdiği yorgunluk sade bir isim listesinin genişlemesinden başka bir şeye yaramaz. Husûsî maddeleri iyice araştırmak usûlü -çokdanberi- âşikâr bir ehemmiyet kazanmıştır. Lamarck’ın bu irâesi eşbâhın daha basit tafsilleri ile bazı tabîyyât âlimlerince mütâlaanın başlıca mevzû’nu teşkil eden tarzların mülâhasasına kanâat etmek i’tiyâdını tevlid etmiştir.²³

Bugünün fenni, Lamarck’ın dün gösterdiği bu usûle minnet-dardır. “Ernest Renan”ın dediği gibi “Safvet-i fenn mürâilik bilmez.”²⁴

Fennin gayesi beşeriyete fâide teminidir. Bu iddiâyı her zaman olduğu gibi yine ileri sürerim.

Lamarck “Felsefe-i Hayvânât”ının muhtelif kısımlarıyla biyolojiye dolayısıyla “târih-i tabî”nin umûmiyyetine esaslı bir temettu’ ayırmıştır. Çünkü, eserde fer’lerle değil esâs ile uğraşılmıştır. Fi-l-hakika, Lamarck Darwin kadar müşâhede ve tecrübelerini ileri götürememiş ise de zekâsının şiddeti karîhasının vüs’atı “Darwin’e ve “Darwincilere” iyi bir iştigal mevzû’ hazırlamıştır.

Şurasını da haber vereyim ki, Lamarck’ın o kıymetdar kitabından yalnız ulûm-ı tabîyye ile uğraşanlar istifâde eder ve lezzet alabilirler. Sâirleri ise bir şey anlayamazlar. Husûsiyetle Lamarck’ın “Umûmiyetle küll değil nisbî olarak şahs muhâkeme edildikçe tabîatdaki eşbâhın bu istikrâriyyat manzarasını avâm daima hakikat gibi kabûl edeceklerdir” sözü başkalarına pek girân gelmelidir.

Halıcı oğlu - 27 Haziran 329.

Kaynakça

- Ateş, Kenan. (2009). “Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı”, *Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi*, İstanbul.
- Batuhan, Hüseyin. (1996). *Bilim ve Şarlatanlık*, İstanbul.
- Bowler, Peter J. (1989). *Evolution The History of an Idea*, California.

²³ Tafsîli “Felsefe-i Hayvanât”ın on ikinci sahifesinden i’tibâren başlar. Arzû eden mürâcaat edebilir.

²⁴ Vie de Jesus – avertissement IV.

Demir, Remzi. (2007). *Philosophia Ottomanica*, Cilt 3, Ankara.

Gribbin, John. (2003). *The Scientists*, New York.

Jablonka, Eva, Lamb, Marion J. (2011). *Evrimin Dört Boyutu*, çev: Mehmet Doğan, İstanbul.

James, Ioan. (2012). *Büyük Biyologlar*, çev: Cumhur Öztürk, İstanbul.

Kahya, Esin, Öner, Murat. (2012). *Modern Biyolojinin Doğuşu*, Ankara.

Ülken, Hilmi Ziya. (1999). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul.

Ronan, Colin A. (2003). *Bilim Tarihi*, çev: Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, Prof. Dr. Feza Günergun, Ankara.